

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL
Majandusteaduskond
Majandusteooria ja rahanduse instituut

Kristiine Kört

**FINANTSAUDITI LÄBIVIIMISE JA KVALITEEDI
HINNANGULINE MÕJU VARIMAJANDUSE
TUVASTAMISEL**

Bakalaureusetöö

Õppekava TAAB61, peeriala Keskkonna- ja säästva arengu ökonoomika

Juhendaja: Kaja Lutsoja

Tallinn 2018

Deklareerin, et olen koostanud töö iseseisvalt ja olen viidanud kõikidele töö koostamisel kasutatud teiste autorite töödele, olulistele seisukohtadele ja andmetele, ning ei ole esitanud sama tööd varasemalt ainepunktide saamiseks. Töö pikkuseks on 11 225 sõna sissejuhatusest kuni kokkuvõtte lõpuni.

Kristiine Kört

(allkiri, kuupäev)

Üliõpilase kood: 155512

Üliõpilase e-posti aadress: kort.kristiine@gmail.com

Juhendaja: Kaja Lutsoja

Töö vastab kehtivatele nõuetele

.....

(allkiri, kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees:

Lubatud kaitsmisele

.....

(nimi, allkiri, kuupäev)

SISUKORD

LÜHIKOKKUVÕTE	4
SISSEJUHATUS	5
1. VARIMAJANDUS JA SELLE OLEMUS	7
1.1. Varimajanduse ja finantsauditi hinnangulise kvaliteedi seos	11
1.2. Varimajandus Eestis	13
2. FINANTSAUDITI HINNANGULINE KVALITEET	15
2.1. Audiitorite tööd määrav regulatsioon	18
3. FINANTSAUDITI KVALITEET NING SELLE HINNANGULINE MÕJU VARIMAJANDUSELE UURIMINE	21
3.1. Küsimustiku koostamine ja läbiviimine	23
4. UURIMISTULEMUSED JA NENDE ANALÜÜS	25
4.1. Küsitluse tulemused ja nende analüüs	25
4.2. Teooria ja vandeaudiitorite vastuste omavaheliste seoste analüüs	35
4.2.1 Korrelatsioonanalüüs.....	36
4.2.2 Dispersioonanalüüs	38
4.3. Kokkuvõtte uurimistulemustest ja hüpoteeside kontroll	39
KOKKUVÕTE	44
SUMMARY	47
KASUTATUD ALLIKATE LOETELU	50
Lisa 1. Küsimustik	54
Lisa 2. Kirjeldav statistika küsimus 8 vastuste põhjal	59
Lisa 3. Kirjeldav statistika küsimus 9 vastuste põhjal	60
Lisa 4. Korrelatsioonimaatriks (küsimus 8).....	61
Lisa 5. Korrelatsioonimaatriks (küsimus 9).....	62
Lisa 6. Dispersioonanalüüs (partneri/auditijuhhi teadlikkus kliendi tegevusvaldkonnast)	63
Lisa 7. Dispersioonanalüüs (auditibüroo suurus)	64
Lisa 8. Dispersioonanalüüs (kvaliteedikontroll).....	65
Lisa 9. Dispersioonanalüüs (Mida kõrgem on küsitav audititasu, seda kvaliteetsem on pakutatav teenus)	67

LÜHIKOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks on välja selgitada varimajanduse tuvastamine läbi audiitorite pilgu, saamaks teada, kui palju on pidanud vandeaudiitorid kokku puutuma varimajandusega seotud pettusjuhtumitega. Sellest tulenevalt on töö eesmärgiks uurida, millisel määral on auditi kvaliteedi tegurid mõjutanud ettevõtete kontrollimisel varimajanduse tuvastamist.

Uuringu läbiviimiseks töötas autor läbi teemakohase materjali, käsitledes audiitoritegevuse seost varimajandusega ning auditi kvaliteeti puudutavaid tähelepanekuid. Lisaks viidi läbi küsitlus Eesti vandeaudiitorite seas. Küsitlus saadeti välja 345 Eesti vandeaudiitorile, kellest osales uurimuses 58. Küsitlus viidi läbi spetsiaalses internetikeskkonnas, mis võimaldas hõlpsalt andmeid koguda ja töödelda hilisemate analüüside jaoks. Kvaliteeditegurite ning varimajanduse tuvastamise vahelise seose uurimiseks viis autor saadud vastuste põhjal läbi korrelatsioon- ja dispersioonanalüüsid.

Uurimuse tulemusena selgus, et viimase kolme aasta jooksul on vandeaudiitorid varimajandusele viitavate pettustega vähem kokku puutunud. Kõige rohkem on neid tuvastatud seotud osapoolte, tulude ülekajastamise ning sularahatehingute valdkonnas. Pettustele viitavate riskide hindamiseks kujunes populaarseimaks meetodiks tavapärasest kõrvale kalduvate tehingute analüüsimine ning suhtlus ettevõtte juhtkonnaga. Vandeaudiitorid seostasid pettuste mitte tuvastamist audiitorite ebapiisavate teadmistega võimalikest pettustest ning asjaoluga, et auditiprotseduurid pole üles ehitatud taoliselt, et neid oleks võimalik tuvastada. Sellest tulenevalt osutusid varimajanduse tuvastamisel kõige olulisemaks auditi kvaliteedi tegurid, mis hõlmasid auditiimi teadlikkust. Vähim leiti mõjutavat auditi kvaliteeti audiitorbüroo suurus ning tegurite suhtes, nagu partneri ametiaeg, muude äriteenuste pakkumine ning kvaliteedikontroll, jäädi neutraalseks. Uurides, kuidas finantsauditi läbiviimine mõjutab varimajanduse tuvastamist, tulenes nii teooriast kui ka vandeaudiitorite vastustest, et mõju on pigem positiivne. Välja toodi, et see aitab suurendada nii ettevõtete seaduskuulelikkust, sisest raamatupidamist kui ka läbipaistvust tervikuna.

Võtmesõnad: varimajandus, pettusjuhtumid, finantsaudit, auditi kvaliteet

SISSEJUHATUS

Varimajandus on probleemne majandusnähtus, mis takistab registreerida kogu liikvel olevat tulu, mistõttu on üha keerulisem valitsustel planeerida majanduse üle arvestust, vähendades majanduse stabiilsust. Kuigi Eestis ei ole varimajandusega nii suuri probleeme kui Lätis, on selle osakaal Stockholmi majanduskooli andmetel taas tõusujoones. Aastatel 2014-2016 kasvas varimajanduse osakaal Eesti ettevõtete seas 16,7%. Peamiseks probleemiks toodi välja ümbrikupalkade väljamaksmine ning maksudest kõrvalehoidumine. (SSE, 2017) Feige'i sõnul sõltub sotsiaalse raamatupidamisarvestuse süsteemi täpsus ja katvus aruandlusüksuste koostööst ja aususest (Feige, 1989). Eelnevates töödes (nt Lumiste, 2016) on uuritud maksudest kõrvale hoidmise tagamaid toetudes Maksu- ja Tolliameti poolt läbiviidud audititele, kuid ettevõtetele teostatakse kontrolli ka läbi finantsauditi. Finantsaudititel võib olla erinev töövõtt, kuid läbi oma töö suudetakse tuvastada samu aspekte, nagu ettevõtluse tegevuse vastavus ning fiktiivsete tehingute tuvastamine. Siin puhul peab töö autor tähtsaks auditi läbiviimise kvaliteeti, mis hõlmab tegureid, nagu audiitori isiksuse omadused ning oskus kliendiga suhelda. Audit aitab ühelt poolt tuvastada pettuseid, kuid kui teenust ei osuta kutsestandardeid jälgiv professionaalne audiitor, eksisteerib oht ebaõiglase aruandluse väljastamiseks.

Sellest tulenevalt kujunes töö eesmärgiks välja selgitada varimajanduse tuvastamine läbi audiitorite pilgu ning millisel määral on auditi kvaliteedi tegurid mõjutanud ettevõtete aruandluse kontrollimisel varimajanduse tuvastamist. Kuna varimajanduse kontseptsioon pole senini täielikult selge, kinnitaks uurimistööst tulenev info, millistes valdkondades esineb pettusjuhtumeid kõige rohkem. Samuti aitaks see keskenduda rohkem probleemsematele kohtadele auditi töövõttudes vältimaks tulevikus pettuste väärkajastamise ohtu.

Eesmärkidest lähtuvalt on bakalaureusetöös püstitatud hüpoteesid järgmised:

1. H1: Enim esineb ettevõtete poolt väärkajastamist valdkondades nagu sularaha liikumine(1), tulude ülekajastamine(2) ning maksud(3).
2. H2: Väärkajastamise tuvastamist mõjutavad tegurid on piisav kompetents, ametialane skeptitsism ning audiitorbüroo suurus.

Eesmärgi saavutamiseks on püstitatud töös järgnevad uurimisülesanded:

1. Tuua välja olulisemad seisukohad erialakirjandusest, sh selgitada, mida on mõistetud auditi kvaliteedi ning varimajanduse olemuse all tänapäeva ühiskonnas.
2. Selgitada, kuidas on kehtestatud audiitorite tööd määrav regulatsioon, sh pettuste tuvastamisel.
3. Selgitada majandusteoreetiliselt auditi kvaliteedi ja varimajanduse vahelisi seoseid.
4. Saamaks antud teemast seisukoht, viia läbi küsitlus Eesti vandeaudiitoritega.
5. Hinnata auditi kvaliteedi võimalikku mõju varimajanduse tuvastamisel.

Töös on varimajandusena arvestatud, lähtudes auditi kvaliteedist, eelkõige ebaõiget aruandlust, mille all mõeldakse ümbrikupalga ning käibemaksupettuse tuvastamist, erisoodustuste korrigeerimisi ning registreerimata majandust, mis viitab tahtlikult registreerimata tootmisüksuste toodangule ning varjatud tööjõule.

Uurimaks, kuidas on finantsauditi läbiviimine ja selle kvaliteet mõjutanud varimajanduse tuvastamist viidi Eesti vandeaudiitorite seas läbi võrguküsitlus. Küsitlus koostati keskkonnas ankeet.ee, mis võimaldas andmeid hõlpsalt koguda ning töödelda Excelis analüüsimise jaoks. Kvaliteeditegurite ning varimajanduse tuvastamise vahelise seose uurimiseks kasutas autor töös korrelatsioon- ning dispersioonanalüüsi.

Käesolev töö on jagatud kolme peatükki. Töö esimene peatükk kirjeldab varimajanduse olemust ja probleemsust majanduslikul tasandil, hetke olukorda Eesti tasandil ning selle seost auditi läbiviimisega. Teises peatükis analüüsitakse, kuidas on mõistetud auditi kvaliteeti ning seda mõjutavaid tegureid rahvusvaheliselt. Samuti antakse ülevaade auditi regulatsiooni kohta, mis hõlmab sätteid pettuste tuvastamise ning tarvilike riskide hindamise kohta. Kolmandas peatükis on antud ülevaade uurimistöös kasutatavale valimile ning metoodikale. Põhjendatakse valitud andmekogumeid ning esitatakse analüüsi detailsemad teostamise põhimõtted. Töö viimases osas on esitatud teostatud analüüside tulemused ja järeldused nii küsimustiku vastuste kui ka Exceli andmeprogrammis läbiviidud analüüside lõikes.

1. VARIMAJANDUS JA SELLE OLEMUS

Varimajandus on keerukas termin, mille kohta on uuringute läbiviinud autoritel mitmeid nägemusi. Ingliskeelne kirjandus hõlmab terminile mõningaid vasteid, nagu „must majandus“, „maa-alune majandus“ või „varjatud majandus“. Näiteks Thomas leidis 1992.aastal Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni varjatud tööjõu bibliograafiast varimajanduse kohta 15 erinevat terminit (Pedersen 1998, 10). See vihjab probleemkohale, et tänaseni on varimajandus keerukas kontseptsioon, mille hõlmavusest aru saada.

Esimestest, kes uuris varimajanduse teemat oli Edgar Feige (1989,17), kes mõtles varimajanduse all osakaalu majanduse sissetulekutest, mis jääb peale registreeritud sissetulekuid üle. Täpsemalt koosneb varimajandus Feige'i järgi:

- 1) käibes oleva seaduse alusel ebaseaduslikuks tunnistatud majandustegevusest saadud tulu;
- 2) tulu, mis on saadud seaduslike turuväliste tehingute kaudu;
- 3) seadusandlikul turul toimuv rahaline tegevus, mida erinevatel põhjustel ei registreerita.

Varimajanduse olemusele lähenes esmalt sarnaselt ka Kanada (vt Tabel 1.). Määratledes varimajandust jaotati majandusruumis toimunud tehingud kaheks: rahalised ja mitterahalised ning illegaalsed ja legaalsed tehingud (Lippert, Walker 1997, 5). Enamasti keskendutakse tänapäeval varimajanduse uurimisel rahalistele tehingutele, kuna põhjalikumate analüüside tegemiseks nende kohta on kergem informatsiooni saada (Müürsepp, 2015).

Ametlikus majanduses on tähtis registreerimata tulu arvesse võtta, kuna ka varimajandus täidab turumajandusega sarnast rolli, pakkudes inimestele töökohtasid ja rahuldades inimeste vajadusi. Kõik nimetatu annab riigi sisemajanduslikule koguproduktile suures osas juurde, kuid varimajanduse puhul kujuneb probleemkohaks, et seda ei arvestata lõpp-produktis, kuna makromajanduslikke näitajaid, nagu inflatsioon, töötuse määr ja raha tarbimine mõõdetakse ainult registreeritud majanduse puhul. (Voicu 2012, 75)

Tabel 1. Varimajanduse majandustegevuse valdkondade jaotus

	Rahalised tehingud		Mitterahalised tehingud	
Illegaalne tegevus	narkokaubandus, prostitutsioon, pettused, salakaubandus jne		illegaalsete kaupade ja teenuste bartertehingud, nt narkootikumid, varastatud kaubad jne	
	Maksudest kõrvale hoidmine	Maksude vältimine	Maksudest kõrvale hoidmine	Maksude vältimine
Legaalne tegevus	deklareerimata tulu ja töö	erisoodustused	legaalsete kaupade/teenuste bartertehingud	kodutööd ja tuttavatele abistamine

Allikas: Lippert, Walker (1997, 5); autori koostatud tabel

Varimajanduse ebaseaduslik iseloom piirab ka erainvesteeringuid ja majanduskasvu. Näiteks ei saa ebaseaduslikult töötavad ettevõtted ära kasutada turumajandust toetavate institutsioonide abi. Samuti on taolistel ettevõtetel piirangud teha avalikult investeeringuid ametlikel krediiditurgudel. Taoliste piirangute tõttu võivad hakata ettevõtted aga vähem investeerima (Dabla-Norris, Feltenstein 2005, 154).

Feige (1989, 17) sõnul on probleemkohaks nende kahe sektori vahelise piiri suhtes kujunenud tööjõu ökonomika sisuline pool, mis rõhutab tööjõus osalemise määra õiglast kajastamist. Lisaks on Lippert ja Walker välja toonud, et varimajandust mõjutavad suures osas isiklikud maksud. Kanada näitel kasvas võrreldes 1976.aastaga 1990.aastaks maksude protsent 15,2 protsendilt 19,7 protsendile. Samas on ka Kanada rõhutanud töötajate fiktiivset kajastamise probleemi, tuues välja, et 1995.aasta seisuga oli Ameerika Ühendriikides ja Ühendkuningriikides registreeritud vaid 60-65 protsenti füüsilisest isikute sissetulekutest ning sarnane olukord eksisteeris ka Kanadas. (Lippert, Walker 1997, 9)

Austria majandusprofessor Friedrich Schneider (2012, 15) on koostanud oma töös kokkuvõtliku tabeli, kuhu on koondanud varimajandust enim mõjutanud tegurid (vt Tabel 2.) Kahte tulpa eristab muutuja „maksumoraal“ sisaldamine tegurite hulka. Läbiviidud uuringute põhjal selgub, et sarnaselt Lipperti ja Walkeri vaatele mõjutavad varimajandust peamiselt maksud. Uuringutest tulenes, et tegurid, mis mõjutasid enim varimajandust, olid käibemaksu ja sotsiaalkindlustuse koormuse suurendamine, maksumoraal ning riiklike regulatsioonide intensiivsus.

Tabel 2. Varimajandust mõjutavad tegurid

Varimajandust mõjutavad tegurid	Mõju varimajandusele (%)	
	a)	b)
1) käibemaksu ja sotsiaalkindlustuse koormuse suurendamine	35-38	45-52
2) riigiasutuste kvaliteet	10-12	12-17
3) varade omandiõiguse muutus või vahendite ja/või vara liikumine	5-7	7-9
4) tööturu regulatsioonid	7-9	7-9
5) avaliku sektori teenused	5-7	7-9
6) maksumoraalid	22-25	-
Tegurite mõju kokku	84-98	78-96
a) 12 uuringu keskmised väärtused		
b) 22 uuringu keskmised empiirilised väärtused		

Allikas: Schneider (2012, 5); autori koostatud tabel

Kõrgenenud maksukoormuse ning seaduste ülemäärase reguleerimise all on nähtud valitsuse ebapiisavat kompetentsi, mida selgitab suutmatus täita oma lubadusi. Aina kõrgenevad maksumäärad ei tekita enam erasektori tarbijate ja ettevõtjate seas ühist motivatsiooni hüvede ja arengu nimel riigikassasse panustada, mistõttu tuntakse, et aina kõrgemate maksumääradega survestatakse erasektori tootmist. (Cassel, Cichy 2001, 24) Seeläbi muutub valitsuse tegevus inimestele aina rohkem vastumeelsemaks, mistõttu hakatakse eelistama varimajanduses tegutsemist.

Kapitalistlikus turumajanduses täidab varimajandus kaht vastandlikku funktsiooni. Ühelt poolt see leevendab inimeste sotsiaalseid pingeid ning tõstab sallivust majanduspoliitika vastu. Teisalt on see aga vastutav puudujäägi eest kogu majanduses. Nimelt omab kasvav varimajandus potentsiaali meelitada tööjõudu ja teisi ressursse ametlikust majandusest, süvendades sellega riikliku sektori puudujääke ning inflatsioonitaset. Kõik see vähendab aga majanduse stabiilsust, mistõttu on valitsustel üha keerulisem planeerida majanduse üle ühtset arvestust ning kasvustrateegiaid. (Cassel, Cichy 2001, 35)

Makromajanduse poolt vaadatuna on tulevane areng seotud mikrotasandil toimuvatest muutustest, mis on kardetud varimajanduse mõistes aina suurenevat. Välja on toodud, et seni tehtud uuringud ei pruugi olla täiesti õiged ning ka edaspidised ei pruugi kajastada õiglast informatsiooni, mis tähendab, et tehtud tehinguid on ajas edasi aina raskem mõõta. Varimajandust hakati arendama ja uurima alles 1970.aastatest, mistõttu teeb raskeks asjaolu, et selle kohta pole läbi viidud nii palju uuringuid, mis annaks üheseid ja kindlaid vastuseid. (Voicu 2012, 75) Näiteks esimesi

küsimustikuuringuid varimajanduse kohta Euroopas viidi läbi Hollandis, Norras ja Taanis alles 15 aastat tagasi (Pedersen 1998, 13).

Mõõta varimajandust on keerukas eelkõige selle keeruka kontseptsiooni ning raske informatsiooni kättesaadavuse pärast. Uuringu läbiviijal on kolm peamist viisi, kuidas varimajanduse kohta informatsiooni talletada. Esiteks on selleks hulk isiklikku materjali, nagu institutsioonide poolt säilitatud andmed. Feige'i sõnul on see informatsiooniks, mis on tugevalt seotud varimajanduse olemusega. Samas on sellise materjali kasutamisel miinuseks, et kvantitatiivsete meetoditega on taolist materjali raske analüüsida. (Feige 1989, 26-27) Samuti leiab autor, et isikliku materjali kasutamisel tuleb arvestada selle õigsuses, kuna selle kajastamises võib leiduda huvide nimel alati pettuserisk.

Teiseks kogutakse registreeritud vaatlusandmeid, nagu individuaalsed küsimustikud, maksudeklaratsioonid ja töötukassa andmed. Informatsiooni peetakse seni kasulikuks, kuni see annab kvaliteetset jaotatud teavet valdkonna kohta, mida saab ära kasutada ka edaspidistel administratiivsetel eesmärkidel, nagu maksumuudatuste sisseviimine. Sellise meetodi miinuseks on meetodi kulukus.

Samuti on avalikult saadaval makroökonomilised andmed. Teadlastele on see kõige hõlpsam ja odavam viis uuringut läbi viia. Taolised andmed tagavad suurema kindluse, et uuringu tulemus ei ole moonutatud, kuna vastavad andmed on juba usaldusväärse allika poolt kogutud. (*Ibid.*, 1989, 26-27)

Eesti rahvamajanduse arvepidamine hindab varimajandust ühe komponendina sisemajanduse koguproduktist vastavalt selle liikide lisandväärtuse osatähtsusele, mida arvestatakse jooksevhindades. Peamiseks eesmärgiks on ametlike andmete põhjal tuvastada rahaliste tehingute osa, mis sisaldab endas varjatud tööjõudu, salakaubandust, ümbrikupalka ning maksupettuseid. (Statistikaamet, 2015) Rahvamajanduse arvepidamises on välja toodud järgmised varimajanduse liigid, mis on kaasatud arvestamise (Kuhi 2007, 2-3):

1. Registreerimata majandus, mis viitab tahtlikult registreerimata tootmisüksuste toodangule.
2. Illegaalsed tegevusalad, mis hõlmavad prostitutsiooni, narkootikumide tootmist, levitamist ning tubaka, alkoholi ja kütuse salakaubandust.
3. Ebaõige aruandlus, mille all mõeldakse eelkõige ümbrikupalka ning käibemaksupettust.
4. Muud varjatud tegevused, mis sisaldavad endas teenuste eest makstud jootraha ning erisoodustuste korrigeerimisi.

Teistmoodi on lähenenud varimajanduse uurimisele aga Friedrich Schneider, kes oma uurimistöös kasutas MIMIC meetodit (indikaator- ja põhjusmuutujatega mudel), kasutades varimajandust mõjutavaid kaudseid näitajaid, nagu maksu- ja bürokraatiakoormus, avaliku teenuste kvaliteet, maksumoraal jmt (Schneider 2012, 16). Olles esimene, kes viis läbi suurema rahvusvahelise uuringu varimajanduse kohta, on tulnud ka tema metoodikale tagasi palju kriitikat. Näiteks majandusdoktor Egle Tafenaulti sõnul on MIMIC meetodi probleemiks, et isegi kui eeldada, et mudelis kasutatavad muutujad on varimajandusega seotud, on mudelist välja jäänud olulisi varimajandusega seotud muutujaid, mistõttu ei kajasta mudel varimajandust lõplikult. Samuti sõltub uurimistöo lõpptulemus suuresti baasväärtustest, kuid Schneideri tööst ei kajastu, milline tunnus on valitud baasväärtuseks. (Vörk 2010) Selle tulemusel on saadud varimajanduse mõõtmisel ka erinevad tulemused. Näiteks kui Schneideri metoodika järgi oli Eesti varimajanduse keskmine protsent 2004.aastal 31,1, siis Eestis hinnati varimajanduse osatähtsuseks keskmiselt 16,5 (Schneider 2012, 62; Vörk 2010).

Lähtudes käesoleva töö suunitlusest käsitleb töö autor edaspidi varimajanduse liike, mis selginesid teooria ülevaatest. Arvesse on võetud eelkõige ebaõige aruandlus, mille all mõeldakse ümbrikupalka ning käibemaksupettust, erisoodustuste korrigeerimisi ning registreerimata majandust, mis viitab tahtlikult registreerimata tootmisüksuste toodangule ning varjatud tööjõule.

1.1. Varimajanduse ja finantsauditi hinnangulise kvaliteedi seos

Varimajanduse kontekstist on vähe tõendeid ettevõtete tasandil läbiviidava auditi efektiivsuse kohta. Põhjuseks asjaolu, et andmed õigusliku tausta ja auditite sageduse kohta ei ole rahvusvahelisel tasandil kättesaadavad. Probleemiks on olnud, et maksuhaldurid ei pruugi avaldada, kui põhjalikult viiakse ettevõtete baasil läbi auditeid ning samuti on keeruline valimis arvestada riikide seadusandlikku tausta. (Schneider 2011, 8)

Senistes uuringutes on keskendutud IRS (*International Revenue Service*) poolt läbiviidud auditite määra ja maksukuulekuste omavahelisele seosele. Teooriast selgub, et audit pigem vähendab pettusi. Allinghami ja Sandmo (1972) uurimistöös koostatud mudelis maksukäitumise kohta tulenes, et mida suurem on ettevõtete auditeerimise tõenäosus, seda suurema tõenäosusega deklareeritakse ka kogu ettevõtte tulu korrektselt. Uuringute tulemusel on nähtud, et aruannetes esineb mittevastavust rohkem madala ja keskmise sissetulekuga ettevõtete seas, mistõttu on ka

IRS on suunanud oma ressursid nendele valdkondadele, kus vastavus on halvim. (Dubin, Wilde 1988, 71)

Varimajanduse suhtelist suurust auditi kontekstis uuris Cebula (1997, 183), kes leidis positiivse seose suureneva isiku tulumaksu ning varimajanduse kasvu vahel. Tööst tulenes, et negatiivselt mõjutavad varimajanduse kasvu IRS-i trahvide vähenemised ning auditeerimise tõenäosuse vähenemine. See näitab, et varimajanduse kasvu võib vähendada trahvide ning auditite läbiviimise suurendamine. Leitu viitab omakorda auditi hoiatavale rollile hoiduda makse- või muu pettuse läbiviimisest, kuna ettevõtteid ei julge riskida pettusest tulenevate tagajärgedega. Blackwell on leidnud trahvide kehtestamise ja auditeerimise vahel tugeva hoiatava seose maksudest kõrvalahoidumisel (Schneider 2011, 8). Seda on rakendanud ka edukalt riigid praktikas. Näiteks Itaalia reklaamis 2007.aastal kampaaniat, milles ähvardati maksudeklaratsioonides olevate anomaaliate mitte eemaldamise korral tõsta läbiviidavat maksukontrolli märgatavalt. Selle tulemusel vähenes väärkajastamiste arv ning suurenes nii korrektse kasumi ning toodangu raporteerimine. (Fiorio, Santorio 2012).

Autor leiab, et auditite läbiviimisel on potentsiaali vähendada varimajanduse osakaalu, kuna see muudab ettevõtete finantsaruandlused usaldusväärsemaks. Kindlust ei lisa auditi läbiviimine ainult maksukuulekuse osas, vaid see annab ülevaatliku pildi kogu ettevõtte finantsseisundist, kasvatades usaldust ülejäänud ettevõtete ning laiema majandusringkonna sees. Arvestades, et tänapäeval on kreditoorsed ressursid napid, on audit finantsteabe oluline osa, millele tehingute sooritamisel tuginetakse. Eriti on seda näha aktsia- ja börsiturgudel, mis sõltuvad investorite, laenuandjate ja reguleerivate asutuste suutlikkusest hinnata aruannete põhjal kapitali suurendavaid ettevõtteid. (Albrecht *et al* 2014, 365)

Rõhku auditiaruannete vajadusele kajastada õiglaselt lisab asjaolu, et need on avalikud lugemiseks kõigile. Kuna see info on kõigile avalik, võtavad nii ettevõtteid kui ka eraisikud saadaval olevat informatsiooni loomult õigena vaatamata sellele, kas seal pruugib esineda väärkajastamisi või mitte (Francis 2004, 360). Olles tehingute tegemisel sõltuvuses avalikust informatsioonist võib igagi väärkajastamine viia valede järeldusteni, nt firma on võinud esitleda end paremast küljest kui muidu või vastupidi.

Auditeeritud ettevõtete puhul vastutab andmete õigsuse eest vandeaudiitor, millega kaasneb kohustus mitte langeda konflikti oma ametialase kohustusega säilitada kutsealast skeptitsismi ning anda objektiivset nõu. Seeläbi tuleks olla ka audiitorite poolt läbi viidava töö suhtes valvas. Näiteks

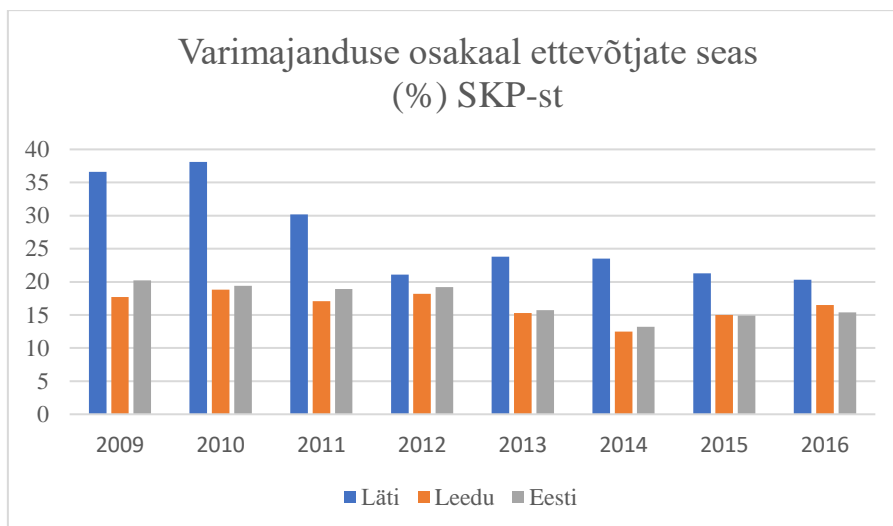
Pärast Enroni skandaali 2001. aastal ja sellega seotud Arthur Andersen'i kokkuvarisemist 2002. aastal on avalikkus muutunud valvsamaks just teostatud auditite kvaliteedi suhtes ja seda eriti suuremate audiitorbüroode, nagu BIG 4 puhul (The Enron...2002). Ka Eestis on vandeaudiitorite hulgas esinenud pettuste arv veel aktuaalne. Perioodil 2016-2017 esines enim vandeaudiitoritele seatud nõuete kuritarvitamist, mistõttu tunnistati ühel korral tegevusluba kehtetuks ning kahel korral tehti ettepanek vandeaudiitoritelt kutse äravõtmiseks. (Järelevalve...2017, 18-19) Sellest tulenevalt on autor pühendunud töös teguritele, mis võiksid mõjutada auditi töövõtu kvaliteeti ning sellega seoses varimajanduse tuvastamist.

Kuigi pole leitud piisavalt tõendeid, et auditi kvaliteet aitaks varimajanduse tuvastamisele või selle ära hoidmisele rohkem kaasa, kajastub teoorias auditi kohta tugev hoiatav seos pettuse läbiviimise puhul. See viitab, et mida suurem on auditi läbiviimise tõenäosus, seda väiksem on väärkajastamise risk ettevõtetes. Varimajanduse aspektist on vandeaudiitorite arvamusi analüüsitud järgnevatel alapeatükkides.

1.2. Varimajandus Eestis

Eestis on hinnatud varimajanduse osakaalu viimase viie aasta jooksul keskmiselt 6-9% vahemikku. Eestis hindavad varimajanduse osakaalu Statistikaamet ning Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi tellimisel Eesti Konjunktuuriinstituut. (Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium, 2016) Baltikumi ettevõtjate seas viib läbi küsitlust Stockholmi Kõrgem Majanduskool Riias (SSE), kus uuritakse, kuidas ettevõtjad tunnetavad varimajanduse olemasolu enda tegevusvaldkondades (Müürsepp, 2015). Alates 2012. aastast on varimajanduse osakaal langenud, kuid alates 2014.aastast on taas näha nii Eestis kui ka Leedus kasvutrendi – vastavalt 16,7% ja 32% (vt Joonis 1.).

Stockholmi Kõrgema Majanduskooli uuringu järgi moodustavad olulisema osa Eesti varimajandusest ümbrikupalgad, varjatud tööjõud ning ettevõtte varjatud tulu, mis on kõige probleemsemad ehitus-, teenindus- ja jae- ja hulgikaubandussektoris (SSE, 2017; Äripäev 2016). Kuigi ümbrikupalkade tase on jäänud Balti riikides samale tasemele, on see kõige probleemsem Eestis, moodustades varimajanduse osakaalust kõrgeima protsendiga 53,6% (SSE, 2017). Ümbrikupalk on kujunenud probleemkohaks ka inimestele, kuna see ei taga sotsiaalseid garantiisid ning raskendab võimalusi näiteks pangast laenu saada (Äripäev, 2016).

Joonis 1. Varimajanduse osakaal sisemajanduse koguproduktist Baltimaades aastatel 2009-2016
Allikas: Autori koostatud joonis SSE poolt avaldatud varimajanduse indeksite põhjal (SSE, 2017)

Balti riikides on varimajanduse indikaatoritelt kõige suurem Läti, kelle suurim osa varimajandusest on tingitud ettevõtte tulu ala- või ülehindamisest ning tulumaksu vältimisest. Kuigi Eestis moodustab tulude väärkajastamine varimajanduse osakaalust 22,7% (Läti 38,3%), siis Eestis on tõusnud see võrreldes 2015 võrdlusperioodiga ligi 1,2%. (SSE, 2017) Maksuameti teabeosakonna maksuspetsialisti Ivar Lauri kinnitusele on varjatud või valesti deklareeritud äritegevus teine suurim probleem, avaldades just käibemaksupettustes. Valdkonnad, mis järgnesid olid tööjõumaksud ja aktsiisid (Äripäev, 2016).

Kõigis kolmes Balti riigis tegutsevad ettevõtjad on seisukohal, et risk pettusega vahele jääda suhteliselt kõrge. Sellegipoolest ei tunneta vähemalt neljandik küsitletud ettevõtetest, et vahelejäämise korral oleksid tagajärjed olulised. (SSE, 2017) See viitab eelpool väljatoodule, et ettevõtted oleksid seaduskuulelikumad, kui kehtestatud trahvid ja maksud oleksid pettuste läbiviimisel kõrgemad.

2. FINANTSAUDITI HINNANGULINE KVALITEET

Aruannetes oleva info tagab audiitorite töö kvaliteet. Tänapäev on auditi kvaliteedi määramine ebaselge, kuna seda saab formuleerida ettevõtete iseäranisuste tõttu erinevalt. Ühiskond, selle hulgas investorid, arvestavad auditi kvaliteedina seda, kui finantsaruanded ei sisalda olulisi väärkajastamisi ja eeldatakse, et audiitor esitab hoiatuse juhul, kui kliendil on oht pankrotti minna. Audiitorite ja järelevalveorganite seisukohast on auditid kvaliteetsed, kui need on aga läbiviidud ja dokumenteeritud kooskõlas auditistandarditega, omades arvamuse esitamiseks piisavat tõendusmaterjali. (Raak, Thürheimer 2016, 353)

Kõige varasemalt on auditi kvaliteeti käsitlenud DeAngelo (1981, 186), kes tõi välja, et auditi kvaliteet on turuväärtus, mille loob audiitorite tõenäosus avastada klientide raamatupidamises rikkumine ja teatada sellest huvirühmasid. Selle määramise järgi eeldab kvaliteetse auditi läbiviimine audiitoritelt nii pädevust kui ka sõltumatust. On täheldatud, et audiitori sõltumatus muudab kapitalituru kuluefektiivsemaks, vähendades oluliselt varade valekajastamist (Salehi 2009, 143). Varasemas uuringus on Goldman ja Barlev (1974, 709-710) eeldanud, et audiitorid on oma töö jaoks professionaalselt koolitatud ning seetõttu peaks neil juba loomuses olema hakata vastu survele, mida pettustele suunatud ettevõtted võivad esitada. Siiski on leitud, et ilma teabeta inimese tehniliste oskuste, võimekuse ning sõltumatuse kohta on keeruline määrata auditi kvaliteeti.

Erinevad autorid on välja toonud olulise tegurina kliendisuhtluse audiitori ja ettevõtte juhtkonna vahel. Ühest küljest võib audiitor või muutuda pika kliendisuhte vältel vähem hoolikamaks. See tähendab, et vähemtõenäoliselt kasutatakse uuenduslikke meetodeid või halvemal juhul ebaõnnestutakse professionaalse skeptitsismi säilitamisel. (Goldman, Barlev 1974, 465) Samas on eeldatud, et mida rohkem pühendatakse kliendi koostööle, seda efektiivsem on auditi tulemus. Gaeremynck, Willekens and Knechel leidsid oma uurimuses, et eriti esineb seda partneri ja kliendi vahelises suhtluses (Duiverman, Nolder 2016, 349). Kliendisuhtluse tasandil on probleemkohti nähtud ka selles, et kui audiitoril on rohkem teavet auditi kvaliteedi kohta kui kliendil, siis võib audiitor kuritarvitada sõltumatuse printsiipi tehes näiteks väiksemaid jõupingutusi auditi läbiviimisel või otsustada ebaõiglase aruandluse kasuks (Quick, Turley, Willekens 2008, 124).

Groveman (1996, 83-84) on välja toonud, et kõige tihedamini ebaõnnestuvad auditid ebapiisava kompetentsiga töötajate pärast ning puuduliku ametialase skeptitsismi pärast. Siinpuhul leiab autor, et tegemist on asjaoluga, et paljud audiitorbürood värbavad enda ridadesse äsja ülikooli lõpetanud noori, kellel veel ametialast kogemust ei pruugi olla ning loodetakse ettevõtte sisesele kiirele õppimisvõimele. Samuti toimub auditi hooajalisuse pärast ettevõtetes suur kaadrivoolavus, kuna kõigile ei pruugi töö, arvestades stressitaset, iseloomult sobida. Säilitamiseks skeptitsismi taolistes olukordades leiab Groveman, et kliendi hindamisel peab säilitama objektiivsuse, mis tähendab, et audiitor ei tohiks omada eelarvamusi kliendi ebaaususe kohta, kuid ei tohiks eeldada pimesilmi ka ausust.

Noori (1996) sõnul võib iga kutseala edukus sõltuda kolmest põhipunktist:

- a) täiustatud teave – pidevad teadusuuringud auditeerimise valdkonnas
- b) jätkuv erialane haridus – audiitori väljaõpe
- c) kutsekvalifikatsiooni miinimumtase – audiitori koolitused

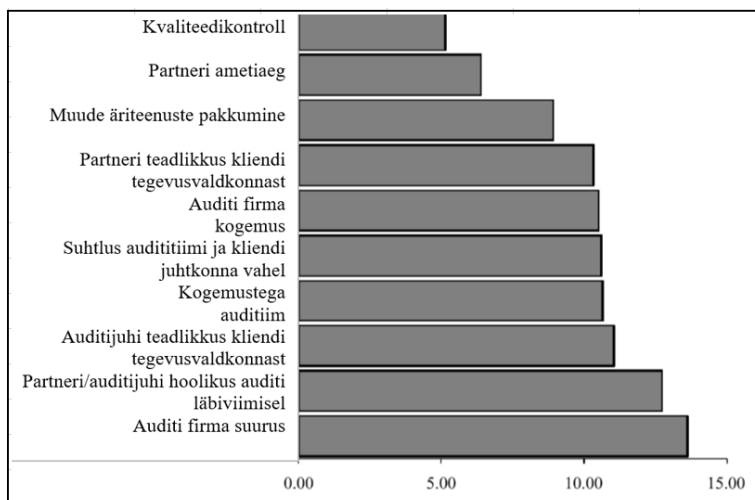
Auditeerimise puhul on need kolm punkti tagatud pidevate auditi koolituste ning väljaõppe näol, mille läbi on võimalus omandada endale kutsekvalifikatsioon vandeaudiitoriks saamisel. (Mansouri, Pirayesh, Salehi 2009, 18)

Mitmetes uuringutes on leitud olulisi seoseid ka audiitorbüroo suuruste ning pakutavate teenuste vahelise kvaliteedi vahel. Suuremad audiitorbürood on suutnud kontrolli läbiviimisel saavutada väiksemate ja keskmise suurusega ettevõtete keskel usalduse. Nimelt muudab mainekate firmade auditeeritud raamatupidamine väiksemate firmade jaoks finantspositsiooni kindlamaks. (ACCA 2010, 18) Lisaks reputatsioonile on Lennox (1996, 226) oma uurimistöös välja toonud, et suured audiitorbürood on tõendusmaterjali saamises ning tõlgendamises rohkem kogenumad. Põhjuseks toodi välja suurem personal ning kogemus suuremate noteeritud ettevõtete auditeerimisel. Autori eesmärgiks oli uurida küsitluses (vt peatükk 3), kuidas suhestuvad suurte audiitorbüroode eelistamisele ka väike-ja üksikettevõtjad.

Lisaks audiitorbüroo suurusele on kirjanduses seostatud kvaliteediga positiivses seoses ka audititasusid, mis väljendub selles, et parema kvaliteediga on need audiitorbürood, kes küsivad enda teenuse eest rohkem raha. Küsitav raha klientidelt on põhjendatud kui vajalik ressurs pakkumaks kvaliteetsemat teenust. Sellest tulenevalt võivad suuremad auditikulud julgustada auditoreid oma jõupingutusi suurendama, mis omakorda mõjutab positiivselt auditi kvaliteeti. (Pham, Duong, Quang 2017, 437)

Teoorias tulenes, et auditi kvaliteedile omab mõju ka kohustuslik partnerivahetus. Kuigi eeldatud on, et audiitori vahetus peaks suurendama auditi kvaliteeti, siis Chi *et al.*, (2009, 384) leidsid enda töös, et auditiprotsess on kvaliteetsem, kui audiitorbüroode vahel ei esine tihedat rotatsiooni. Tulenes, et väärkajastamisi esines just enne audiitorbüroo vahetamist ja sellele järgnenud perioodil. Töö autor arvab, et audiitorite rotatsioon on vajalik hoidmaks ära eelmainitud kliendisuhtluse liigse sõbrunemise ning võimaliku sõltumatuse riski tekke, kuid on pannud vandeaudiitoreid küsitledes rõhuasetuse sellele, kui palju on esinenud partneri vahetusperioodil pettuseriske.

Sarnased tegurid on oma uurimuses välja toonud ka Kilgore *et al.*(2011). Nende mõju auditi kvaliteedile testiti küsitluse meetodil, mille põhjal näha, et kõige suuremat mõju auditi kvaliteedile omab audiitorbüroo suurus ning audiitori tähelepanu auditi läbiviimisel (vt Joonis 2).

Joonis 2. Kvaliteeti mõjutavate tegurite suhteline tähtsus küsitlusele vastajate järgi
Allikas: Kilgore *et al.* (2011, 259); autori koostatud joonis

Tegurid, mida autor ei olnud seni välja toonud hõlmasid uuringu vähempopulaarseid tulemusi ehk kvaliteedikontrolli, muude äriteenuste pakkumist ning kõrgemate juhtide teadlikkust kliendi tegevusvaldkonnast. Üllataval kombel omas auditi kvaliteedile kõige väiksemat mõju kvaliteedikontroll. Ülejäänud näitajad, nagu audiitori võimekus, teadlikkus tööstusest ning kliendisuhklus olid sarnase osatähtsusega. Kokkuvõttes võib järeldada, et kuigi auditi kvaliteedi kohta on tehtud mitmeid uuringuid, pole seni ühisele järeldusele jõutud, kuidas selle mõistmisele ning arvestusele ühiselt läheneda. Seetõttu on töö autor kvaliteedi tegurite määratlemisel lähtunud Kilgore *et al.* (2011) tegurite jaotusest, kuna need on kõige paremini vastavuses teoorias käsitletuga.

2.1. Audiitorite tööd määrav regulatsioon

Eesti majanduskeskkonnas koostatav raamatupidamine peab olema vastavuses Vabariigi Valitsuse poolt sätestatud Raamatupidamise seadusega. Seadus määrab ettevõtetele põhialused ja nõuded, millest lähtuda raamatupidamise ja finantsaruandluse korraldamisel. Selle hulgas on määratud, et iga raamatupidamiskohustuslane peab koostama ja esitama majandusaasta aruande, mille hulgas lisama audiitorkontrolli kohustuslikkuse puhul audiitori järeldusotsuse. Audiitorkontrolli kohustus on sätestatud Audiitortevgevuse seadusega. §46 järgi kanduvad vandeaudiitori kutsetevgevuse standardid Euroopa Komisjonist määrusega kehtestatud rahvusvahelistest standarditest, milleks on Rahvusvahelise Raamatupidajate Föderatsiooni (IFAC) poolt väljastatud finantsauditi läbiviimise kutsestandardid, määrates ära auditi eesmärgi ning reguleerides audiitorite arvamuse koostamise üldist protsessi. (AdS §46)

ISA (International Standards Of Auditing) standardid jaotuvad alljärgnevalt kuueks valdkonnaks (The Clarified...2018):

- põhilised nõuded ja kohustused (ISA 200–299);
- riskihinnang ja vastused hinnatud riskidele (ISA 300–499);
- auditi tõendusmaterjal (ISA 500–599);
- teiste töö kasutamine (ISA 600–699);
- auditi kokkuvõtte ja audiitori aruanne (ISA 700–799);
- erivaldkonnad (ISA 800–899).

Ülaltoodud standardid sisaldavad juhiseid auditi planeerimise, tõendusmaterjali kogumise ning nõuete täitmise kohta alates audiitori ametisse nimetamisest. ISA standardi 200 järgi on audiitori peamiseks eesmärgiks teha kindlaks kas pettusest või veast tingitud oluliste väärkajastamise riskid (Vandeaudiitori...2018). Riskide hindamine ning kindlakstegemine ettevõtte puhul sõltub eelkõige majandusüksusest ja selle keskkonnast.

Riskide hindamise kohta annab infot standard ISA 300, mis rõhutab finantsauditi planeerimise tähtsust (*Ibid.*). Riskide hindamine on pigem kutsealase otsustuse, kui täpset mõõtmist võimaldav küsimus. See tähendab auditi planeerimisel peab audiitor vastavalt kogemusele arvestama ettevõttes rakendatavate sisekontrollidega ning ärikeskkonnast tulenevate teguritega, mis võivad mõjutada riskikohtade kujunemist. Näiteks kui rõhuasetus väärkajastamise osas on asetatud ettevõtte valele tegevuskonnale, ei pruugita tegelikku pettust või viga avastada.

Nii ettevõtte kui ka audiitori tasandil kehtivad sarnased põhjused, miks pettusi toime pannakse. Esiteks on täheldatud stiimulit või survet panna pettus toime. Seda on seostatud tajutava kartusega jääda kas konkurentsist maha või mitte olla vastavuses sätestatud nõuetega. Teiseks on mainitud tajutavat võimalust pettust toime panna, mis tähendab, et kui ettevõttes on nõrk järelevalve juhtkonnale ning sisekontrollidele, on suurem ahvatlus valitsevatel liikmetel viia läbi pettus. (Albrecht *et al* 2014, 366) Committee of Sponsoring Organisations uuringu järgi viis perioodil 1987-1997 72% pettusjuhtumitest läbi firma juht (*Ibid.*, 2014). Kuna esmane vastutus pettuse vältimiseks on isikutel, kelle ülesandeks on majandusüksuse valitsemine, on tähtis, et organisatsioonisiselt on tugev rõhuasetus pettuse ärahoidmisel ning selle ennetamisel valitsusetasandil (ISA 240) (Vandeaudiitori...2018). Seeläbi on audiitoril eriti tähtis saavutada hea arusaam kliendist ning jälgida seotud osapoolte vaheliste tehingutega kaasnevaid riske. Kolmandaks on mainitud võimet läbiviidud tegevust ratsionaalset põhjendada. Sel puhul on väärteo läbi viinud isikud teadlikud oma teost, kuid on arvamusel, et nende teod on mõistlikud ja ettevõtte tegevuse säilitamiseks vajalikud (Albrecht *et al* 2014, 366-367).

Howard Groveman (1995, 85) on välja toonud, et valdkonnad, kus avastatakse auditeerimisel enim riske on ülehinnatud varud, müügitulu väärkajastamine, ebatõenäoliselt laekuvad kulud ning ebatavalised seotud osapoolte tehingud. Näiteks müügitulude puhul esitatakse aruande kooskõlla viimiseks kas ebatavaliselt suuri summasid lühidalt enne majandusaasta lõppu või vastupidiselt varjamise tahtel on need jäänud kajastamata. Kontrollimaks ettevõtet teostavad audiitorid tõendusmaterjalide põhjal substantiivseid analüütilisi teste. Selle jaoks küsivad audiitorid kliendilt täiendavad analüütilised väljavõtted ning kontrollivad nimetatud väärkajastamisi bilansipäeva järgse testimisega. Tõendusmaterjalide kogumist kajastab standard 500, mille osaks on analüütiliste protseduuride läbi viimine (ISA 520) ja auditi valimikontroll (ISA 530). Tõendusmaterjalide kogumine on auditi läbiviimise olulisim protsess, kuna tuginedes just kogutud materjalidele, suudetakse anda sõltumatu arvamus, nii et sellele saavad tugineda nii kolmandad osapooled kui ka mõni teine kogenud audiitor (Rahvusvaheline...2016, 3).

Auditi kvaliteet on määratud õigusliku regulatsiooniga ning selle poolt määratud ettekirjutistega. Auditi kvaliteeti määratleb ISA 220 standard, mis seab nõudmise, et läbiviidud audit oleks vastavuses audiitorile kehtestatud kutsestandarditega ning antud riigis kohalduvatest seadustest tulenevate regulatsioonidega. Tähtsaim neist on säilitada kutsealane skeptitsism kogu auditi vältel, mis tähendab, et audiitor peab olema valvas tõendusmaterjali ning informatsiooni suhtes, mis võib viidata võimalikule pettusele. Sellest tulenevalt on lähtestatud audiitorile põhilised printsiibid,

mida tuleb oma töö sooritamisel silmas pidada. Audiitor peab olema aus, objektiivne, säilitama konfidentsiaalsuse, järgima oma kutsealast käitumist ja omama tehtava töö jaoks piisavalt kompetentsi ning hoolikust. (Rahvusvaheline...2016, 10) Eestis reguleerib kutsealase eetika järgivust Järelevalvenõukogu „Kutseliste arvestusekspertide eetikakoodeks“, toetudes Rahvusvaheliste kvaliteedikontrolli standarditele, mis sätestavad kutseliste arvestusekspertide jaoks sarnaselt ISA standarditele fundamentaalsed eetikaalased printsiibid (Audiitortegevus...2017).

Kontrollimaks ISA standardite järgimist ning audiitorite tööd korraldatakse audiitorettevõtetele ka kvaliteedikontrolli. Kvaliteedikontrolli viib läbi Audiitorkogu juhatus moodustatud kvaliteedikontrolli töörühm. Läbiviidavad töövõtted ettevõtete suhtes põhinevad eelnevalt kogutud andmetel ja riskianalüüsil. Kvaliteedikontrolli teostamise käigus hinnatakse kehtestatud või kinnitatud vandeaudiitori kutsetegevuse standardite täitmist, audiitorteenuse osutamiseks kasutatud ressursside kogust ja kvaliteeti ning sisekontrolli kui süsteemi ja selle toimivust. (AdS § 137) 2016 ja 2017 aasta kvaliteedikontrolli tulemused näitasid, et mittevastavust esines rohkem väike- ja keskmise suurustega audiitorbüroodes. Suure Neliku bürood olid märgitud kõik kvaliteedile vastavaks, mis viitab teoorias välja toodule, et üldiselt on suured audiitorbürood tõendusmaterjali saamises ning tõlgendamises efektiivsemad. (Järelevalve...2017, 17)

Arvamust ettevõtte finantsseisundi ja selle kajastuse kohta saab avaldada ainult vannutatud audiitor. Eestis saab vandeaudiitoriks läbi vastava kutseeksami sooritamist, mis hõlmab endas nii vandeaudiitori kui ka raamatupidamise eriosa. (AdS §3) See tähendab, et peale testi läbimist ei oma vandeaudiitorid põhjalikke teadmisi ainult auditist, vaid põhjaliku hariduse tõttu on vandeaudiitor volitatud lisaks valdkondadele, kus ta on ametialaselt kaasatud, nõustama kliente ka seadusandlikul tasandil, kui see on otseselt seotud tema kohustustega. Vandeaudiitori kutse kvaliteeti tagatakse hetkel kohustusega osaleda Audiitorkogu poolt või tema poolt tunnustatud korraldatavas täiendusõpetes. Samuti peavad vandeaudiitorid esitama aastalõpus tegevusaruande olenemata sellest, kas aruandeaastal osutati teenuseid või mitte. (Audiitorkogu, 2016)

Kuna vandeaudiitorid omavad auditiprotsessist suuremas osas ülevaadet ning on vastutavad ettevõtte arvamus avalduse eest, võttis autor suunitluse keskenduda küsitluses just vandeaudiitorite hinnangutele. Saamaks teada, kuidas audiitorid lähenevad pettuste tuvastamisele varimajanduse kontekstist ning kas selle suhtes esineb erilähenevusi otsustas autor uurida, milliseid võtteid kasutavad audiitorid varimajanduse riskide hindamiseks.

3. FINANTSAUDITI KVALITEET NING SELLE HINNANGULINE MÕJU VARIMAJANDUSELE UURIMINE

Bakalaureuse töö eesmärgiks oli välja selgitada varimajanduse tuvastamine läbi audiitorite töö ning millisel määral on auditi kvaliteedi tegurid mõjutanud ettevõtete aruandluse kontrollimisel varimajanduse tuvastamist. Uurimistulemuste selgitamiseks viidi läbi empiiriline uurimus ehk küsitleti Eestis tegutsevaid vandeaudiitoreid. Saadud vastuste põhjal viidi läbi andmeanalüüs programmis Excel.

Hirsjärvi *et al* (2005) on jaganud uurimismeetodid kaheks: kvantitatiivne ja kvalitatiivne uurimus. Kvantitatiivsele uurimusele iseloomulikud omadused on järeldused varasematest uurimustest ja teooriast, hüpoteeside esitused, andmete kogumise kavandamine arvuliseks mõõtmiseks, andmete korrastamine statistiliselt käsitletavaks ning järelduste tegemine vaatlusandmete statistilisele analüüsile tuginedes. Kvalitatiivsele uurimusele on vastandlikult iseloomulik aga andmete kogumine loomulikus olukorras, mis tähendab, et teadmiste kogumise instrumendina eelistatakse andmebaasidele või arhiivikogumitele inimest. Andmete kogumisel kasutatakse induktiivset analüüsi ning kvalitatiivseid meetodeid, valides uurimisobjektid eesmärgipäraselt, mitte juhusliku valimi menetlust kasutades.

Sõltumata välja toodud erinevustest on kvantitatiivne ja kvalitatiivne uurimine lähenemisviisid, mida praktikas on selgepiirilisel raske teineteisest eristada. Tihtilugu nähakse uurimustes neid pigem teineteist täiendavate meetoditena kui võistlevate suundadena. Näiteks võib kvalitatiivset ja kvantitatiivset menetlust kasutada kõrvuti, laiendades tavaliste arvutustehnikate abil intensiivse uurimuse tulemusi andmestiku hulgale, mida on muidu ehk raske haarata. (*Ibid.*, 127) Sarnaselt läheneb ka käesolevas töös autor metoodika käsitlusele.

Uurimaks, kuidas on teoorias välja toodud kvaliteedi tegurid mõjutanud varimajanduse tuvastamist, viis autor Excelis läbi andmeanalüüsi, võttes aluseks küsitlustest saadud vandeaudiitorite vastused. Kvaliteeditegurite ning varimajanduse tuvastamise vahelise seose uurimiseks kasutas autor töös korrelatsioon- ning dispersioonanalüüsi. Esiteks viidi saadud vastuste põhjal tegurite lõikes läbi korrelatsioonanalüüs, testimaks, kas tegurite ning varimajanduse avastamise, partneri ametiaja või büroo suuruse vahel eksisteerib seos. Selleks

kasutati Pearsoni korrelatsioonimaatriksit. Edasi uuris autor vastajate tulemusi küsimuste lõikes viies läbi dispersioontesti. Dispersioontest on ankeetküsitlusest tulenevate andmete analüüsimisel sobiv meetod, kuna on sobilik väiksele valimile ning võimaldab korraga võrrelda kahe valitud valimi keskvärtuseid. See tähendab, et valimite eristamiseks kasutatakse tausttunnuseid nagu sugu, vanuse- või ettevõttegrupp ning tausttunnuseid eristatakse nende kahe erineva väärtuse või nivoo järgi. T-testi läbiviimine võimaldab kontrollida, kas küsimustikutest kogutud vastuste ja tausttunnuste vahel on olemas põhjuslik seos. (Sauga 2016, 230) Sellest tulenevalt ei võtnud autor töös analüüsimisel kasutusele regressioontesti, kuna see ei oleks tekitanud niivõrd väikse valimi mahu korral statistiliselt olulisi seoseid.

Vandeaudiitorite vastuste saamiseks otsustas bakalaureusetöö autor viia läbi küsitluse. Hirsjärvi *et al* (2005, 172) sõnul on küsitlus üks sobivamatest meetoditest selgitamiseks, mida inimesed mõtlevad, kogevad, tunnevad või usuvad uuritava teema puhul. Küsitluse eeliseks on peetud, et nende abil saab koguda suures mahus andmestikku, haarates korraga valimisse palju inimesi ning koguda vajatud informatsiooni. Taolise meetodikaga säästab uurija aega ja vaeva, kuna hoolikalt ankeedi koostades saab andmeid kiiresti talletada ja arvuti abil analüüsida. Samas on küsitlusel ka omad puudused. Näiteks ei ole küsitluste puhul võimalik kontrollida, kui tõsiselt suhtusid vastajad uurimusse tegelikult ning kas vastusevariante mõisteti õigesti. Samuti jääb oht, et väljasaadetud küsitlusele võib vastamata küsimuste hulk kujuneda üsnagi suureks. (*Ibid.*, 182)

Küsitluste andmekogumise viise on kaks: posti- ja võrguküsitlus ning kontrollitud küsitlus. Esimese puhul on tegu ankeediga, mis saadetakse uuritavatele posti või Interneti teel täitmiseks ja see järel uurijale tagasi saatmiseks. Viisi eeliseks on andmete kogumise kiirus ja mugavus, kuid suurimaks miinuseks on kadu, sest paremal juhul saadakse tagasi 30-40% väljasaadetud ankeetidest. Teisalt kui ankeet saadetakse piiritletud sihtrühmale ja kui küsimus puudutab neile olulist teemat on lootust kõrgemale tagasisidele. Samuti aitab vastajate arvu suurendamiseks meeldetuletuste saatmine.

Kontrollitud küsitlus jaguneb omakorda kaheks (*Ibid.*, 183-184):

1. Informeeritud küsitlus, mille puhul antakse ankeedid isiklikult uuritavatele üle. Ankeete kätte andes räägib uurija oma eesmärgist ning täpsustab ankeedi täitmise nõudeid. Vastajad täidavad ankeedi neile sobival ajal ning tagastavad selle posti teel või toovad mõnda kokkulepitud paika.
2. Isiklikult kontrollitud küsitluse puhul saadab uurija ankeedid postiga laiali ning tuleb neile ise kokkulepitud ajal järele. See annab uurijale võimaluse kontrollida ankeetide täitmist ning vastata ankeetide täitmisel tekkinud täiendavatele küsimustele.

Bakalaureusetöö autor valis uurimismaterjali kogumiseks post- ehk võrguküsitluse, kuna vandeaudiitorid on enamasti ajast tööga hõivatud, seda eriti auditi hooajal, mistõttu on võrguküsitluse variant nende suhtes paljustki aega säästvam. Vandeaudiitorite kontaktid koguti Audiitorkogu kodulehekülje avalikust nimekirjast (Vandeaudiitorite...2018).

Üldkogumiks määras autor Eestis resideeruvad vandeaudiitorid, keda oli küsitluste välja saatmise hetkel Audiitorkogu vandeaudiitorite nimekirja järgi 345. Autor saatis kutse küsitluses osalemiseks kõigile 345-le vandeaudiitorile. Töö lõpliku valimi moodustas 17% ehk küsitlusest võttis osa 58 vandeaudiitorit. Antud valim on autori hinnangul representatiivne, kuna esindab vastajaid nii ühe audiitorettevõtjaga kui ka Suure Neliku audiitorbüroodest, tagades teema kohta vandeaudiitorite hinnangud igast alagrupid. Vastajate arvu aitas suurendada meeldetuletuse saatmine, mille järel suurenes tagasisaadetud küsimustike arv kahekordselt. Küsitlusest loobumise kohta tuli tagasisidesid 17. Vastanute arvu vähendas asjaolu, et mitmed audiitorid polnud küsitluse välja saatmise ajal aktiivselt tegutsevad või viibisid pikemaks ajaks kontorist eemal.

3.1. Küsimustiku koostamine ja läbiviimine

Küsimustiku koostamisel tugines autor esimeses ja teises peatükis käsitletud teoreetilistele tähelepanekutele. Saamaks teada vandeaudiitorite hinnangu varimajanduse suurusel Eestis ning kuidas on sellele mõju avaldanud auditi kvaliteet, tõi autor küsimustikus välja varasemates uurimustes käsitletud varimajanduse ja auditi kvaliteeti puudutavad tegurid ning väited. Väited koguti esimestes peatükkides kirjeldatud uuringutest ning seadusandlusest tulenevast regulatsioonist. Küsimustik ehitati üles, et nende vastused annaksid nii tervikliku ülevaate käsitletava teema kohta kui ka tagasisidet vandeaudiitorite hinnangute kohta, mis puudutab finantsauditi läbiviimise ja kvaliteedi mõju varimajanduse tuvastamisele. Küsimustiku koostamisel saadi inspiratsiooni Stella Iisi magistriltööst (2014) „Vandeaudiitori roll finantspettuste tuvastamisel“, kes on sarnaselt uurinud Eestis pettusriskide tuvastamist.

Küsimustik (vt Lisa 1.) on koostatud kolmes mõttelises osas. Esimene sissejuhatav osa uurib vandeaudiitorit iseloomustavate asjaolude kohta, nagu ametiaja pikkus ning mis suurusega audiitorbüroos ta töötab. Nimetatud tegurid on tähtsad varimajanduse ja auditi kvaliteedi suhte määratlemisel nii teoorias välja toodu põhjal kui ka selgitamiseks, millised on arvamused nii suur- kui väikeettevõtjate raames. Autor lähtus audiitorettevõtjate suuruse määratlemisel klassifikatsioonist, mille puhul audiitorettevõtja suurus sõltub ettevõttes töötavatest

vandeaudiitorite arvust ja sellest, kas audiitorettevõtja kuulub Suure Neliku ettevõtjate hulka (Soon, 2016). Taolise määratluse järgi saab tuua seoseid nii vandeaudiitorite vastuste kohaselt kui ka laiendada hinnanguid audiitorettevõtja suuruse raames.

Teine osa (küsimused 4-7) keskendus varimajanduse tuvastamist puudutavatele teemadele. Küsimused neli kuni viis esitati sooviga teada saada palju on Eesti vandeaudiitoritel esinenud kokkupuuteid varimajandusega. Kui neljas küsimus andis ülevaate, kas turul on seis läinud paremaks või halvemaks, siis viies küsimus esitas vastajale valikvastuste vormis näiteid sagedamini esinevatest varimajanduse juhtumitest, millest on kirjutatud käesoleva töö esimeses peatükis. Vastajatel paluti märkida, kas vastava pettusjuhtumiga on kokku puutunud või avastatud viiteid. Juurde paluti lisada ka hinnang, mille kaudu on tuvastatud pettus ning kui suur on hetkel selle risk ettevõtete seas. Küsimused 6-7 on küsitud eesmärgiga teada saada, kuidas hinnatakse varimajanduse tuvastamisel nimetatud riske ning mis on võimalikud põhjused, miks ei ole auditi seisukohast neid rohkem avastatud.

Küsimustiku kolmas osa (küsimused 8-10) uuris, milline on vandeaudiitorite hinnang auditi kvaliteeti puudutavatele teguritele varimajanduse tuvastamisel. Samuti esitati vandeaudiitoritele teooriast tulenenud seisukohad auditi kvaliteedi kohta (vt 2. peatükk). Vandeaudiitorid said hinnanguid kvaliteedi tegurite mõju ning esitatud väidete kohta anda Likerti üheksa palli skaalal. Hirsjärvi *et al* (2005) hindavad küsitluste koostamisel kõige otstarbekamaks Likerti skaalat. Autor valis üheksa palli skaala, et vältida vandeaudiitorite kallutatud vastusevariante, nagu väga positiivsed ja väga negatiivsed arvamused. Paaritu arvuga ning pikem Likerti skaala annab vastajale suurema valikuvõimaluse ning suurendab tulemuste usaldusväärsust. Lisaks uuriti, kuidas oleks võimalik suurendada vandeaudiitorite kompetentsi varimajanduse suurendamisel.

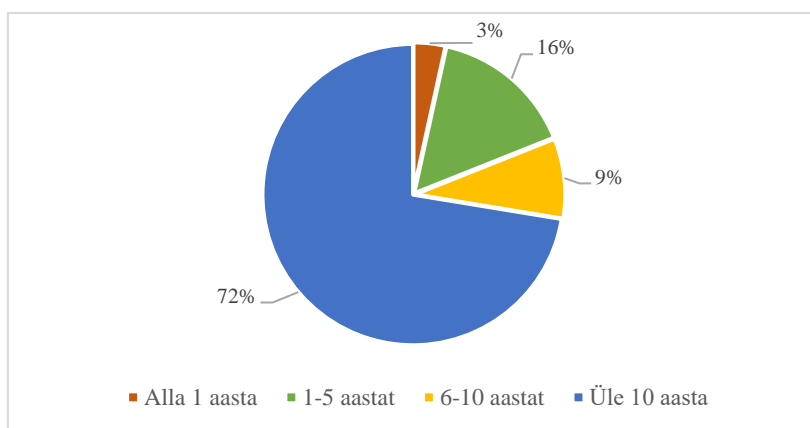
Küsitluse viimases osas oli autori soov teada saada, kas finantskindluse tagamiseks on auditi läbiviimisel potentsiaali ka väiksematel firmadel, kellel ei ole see hetkel kohustuslik. Samuti uuriti, kas vandeaudiitorite meelest omab auditiprotsess olulist mõju varimajandusega seotud finantspettuste tuvastamisel.

4. UURIMISTULEMUSED JA NENDE ANALÜÜS

Küsimustik viidi läbi veebikeskkonnas ankeet.ee, mis võimaldas kogutud andmeid kergelt töödelda ning kanda üle Excelisse. Järgnevates alapeatükkides on autor esitanud koondatud uurimistulemused iga küsimuse lõikes. Kaheksanda ja üheksanda küsimuse puhul kasutati andmete analüüsimiseks korrelatsioon- ja dispersioonanalüüsi.

4.1. Küsitluse tulemused ja nende analüüs

Esmalt soovis töö autor teada, kaua on vandeaudiitorid praktiseerinud oma töökohal. Üle 10aastase staažiga vandeaudiitoreid oli 72%, millele järgnesid 1-5aastat töötanud vandeaudiitorid, moodustades vastajatest 16% (vt Joonis 3). 9% vastanutest olid vandeaudiitorid 6-10 aastase staažiga ning ülejäänud 3% moodustasid vandeaudiitorid alla ühe aastase kogemusega. Üle 10aastase kogemusega vandeaudiitorite osakaal on küsitlustest tulenevalt jätkuvalt suure osatähtsusega, kinnitades, et küsitluses vastanud vandeaudiitoritel on pikaajaline praktika, mis kindlustab omakorda ka küsimuste analüüsi usaldusväarsust.

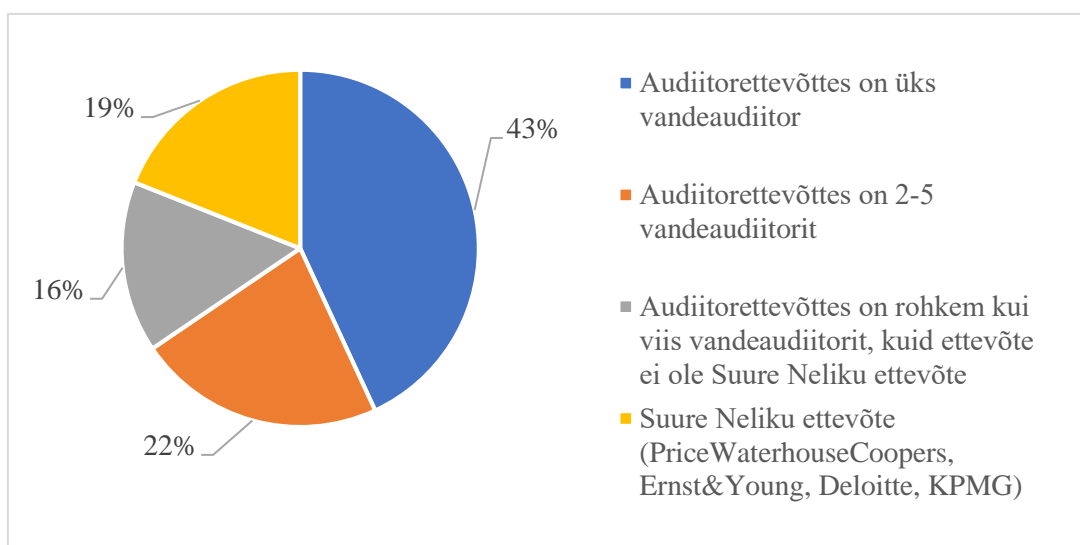

Joonis 3. Kui kaua Te olete töötanud vandeaudiitorina?
Allikas: Autori koostatud joonis küsitluse põhjal

Selgitamaks välja, millised on vandeaudiitorite arvamused nii suur- kui väikeettevõtjate raames, sooviti teada, mis suurusega audiitorettevõtjas küsitletud töötavad. Tulemustest (vt Joonis 4) selgus, et enamuse vandeaudiitoreid töötab ettevõttes, kus tegutseb üks vandeaudiitor (43%).

Võrdselt olid esindatud vandeaudiitorite vastused Suure Neliku ettevõtetest ning audiitorettevõtetest, kus tegutseb 2-5 audiitorit. Suure Neliku büroodest vastas küsitlusele 19% ehk 11 ning 2-5 vandeaudiitoriga ettevõtetest 22% ehk 13 vandeaudiitorit. 16% vastanutest esindas neid vandeaudiitoreid, kes töötavad ettevõttes, kuhu kuulub rohkem kui viis vandeaudiitorit, kuid ei ole Suure Neliku ettevõte.

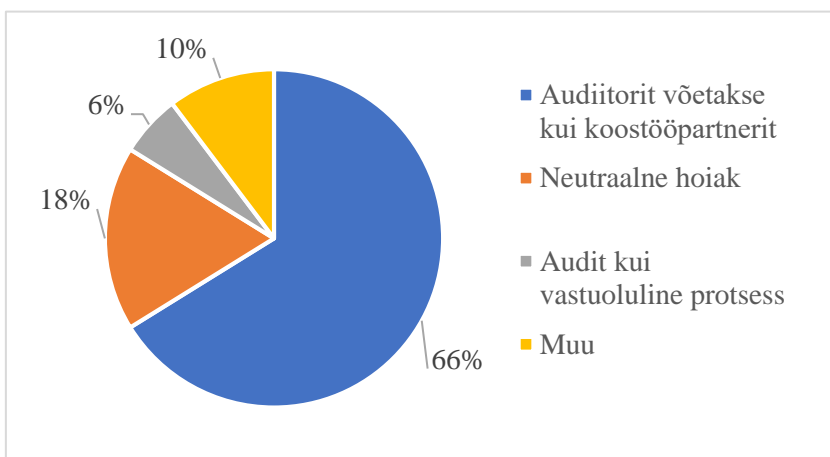
Oli ootuspärane, et enim laekub vastuseid üksikaudiitoritelt, kuna neid on hetkel Eesti turul kõige rohkem. Valim on autori arvates representatiivne, kuna arvamusi vandeaudiitoritelt saadi tagasi iga alagrupi lõikes üle viie.

Joonis 4. Millise suurusega audiitorbüroos töötate?
Allikas: Autori koostatud joonis küsitluse põhjal

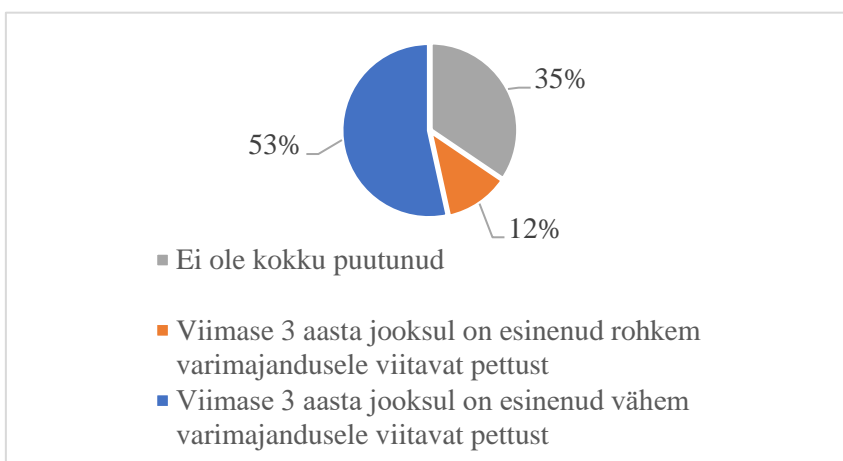
Edasi taheti uurida, mis hoiak on auditeeritavatel ettevõtetel auditi läbiviimise protsessi suhtes, selgitamaks välja, kas vandeaudiitoritel on esinenud ka ettevõtteid, kes nii meelsasti koostööd ei tee. Tulemused näitavad, et enamik vandeaudiitorite klientidest võtab auditiprotsessi kui koostööd (vt Joonis 5.). Variandi valis 66% vandeaudiitoritest. 18% vastanute meelest suhtuvad ettevõtteid auditisse neutraalselt. Lisaks anti vandeaudiitoritele võimalus küsimusele ise vastata, mille valis osakaalult 10% ehk 7 vastanut. „Muu“ kategooriast tulenes, et esinenud on erinevat suhtumist. Auditit võetakse kui paratamatust, olles seadusest tulenev tüütu kohustus. Samas toodi välja, et esineb kliente, kes on orienteeritud heale koostööle, kuid on ka neid, kes on negatiivse suhtumisega. Viimaseid on kahe vastaja sõnul pigem siiski vähemuses. Vähenevale trendile viitab ka viimase vastusevariandi vastanute hulk – vastuoluliseks protsessiks valis vastanutest 4 inimest

(6%). Tulemused viitavad asjaolule, et kui ettevõttel on auditeeritav kohustus, siis üldjuhul tehakse rohkem koostööd, kuna risk vahele jääda on kõrgem.

Joonis 5. Kuidas suhtuvad auditeeritavad ettevõtted (sh. tööpersonal) auditi töövõttudesse?
Allikas: Autori koostatud joonis küsitluse põhjal

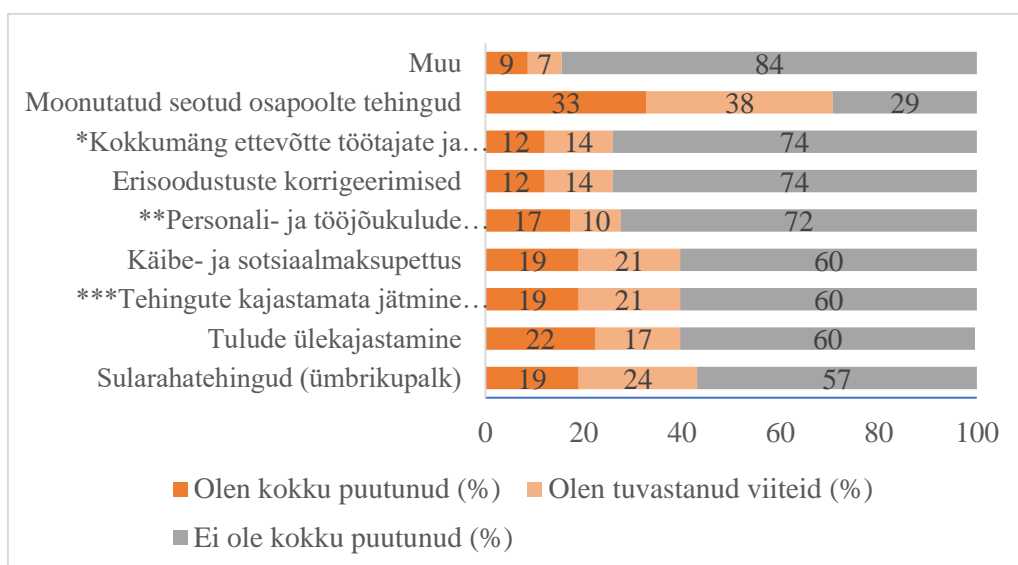
Järgmisena oli autori eesmärgiks uurida, millisel määral on küsitluses osalenud vandeaudiitorid kokku puutunud varimajandusega. Kokkuvõtet küsitluses osalenutest illustreerib Joonis 6. 35% märkis, et pole varimajandusega enda ametiaja jooksul kokku puutunud. Seda võib selgitada asjaolu, et selle vastusevariandi valinute hulgas on enim 1-5aastase staažiga vandeaudiitoreid, mistõttu ei pruugi neil tööturul olla veel piisavalt kogemusi või kokkupuuteid varimajandusega selle avastamiseks.

Joonis 6. Millisel määral olete tuvastanud varimajandusele viitavaid riske auditi protseduuride läbiviimisel?
Allikas: Autori koostatud joonis küsitluse põhjal

54% ehk andis teada, et varimajandusele viitavat pettust on viimase kolme aasta jooksul vähem esinenud. Ülejäänud 12% ehk 7 vastanut märkis aga et varimajanduse osakaal aruannetes on suurenenud.

Eelmisest küsimusest tulenevalt oli autori sooviks täpsemalt kaardistada, milliste varimajandusele viitavate pettustega on vandeaudiitorid kokku puutunud. Selleks paluti vandeaudiitoritel märkida vastusevariandi juurde, kas sellega on kokku puutunud, tuvastatud viiteid või kokkupuudet ei ole esinenud. Lisaks paluti vastava juhtumi juurde kirjutada võimalusel selgitus, kuidas on pettus tuvastatud ning kui suur on selle tekke risk. Tulemused on kaardistatud Joonis 7.

Joonis 7. Milliste varimajandusele viitavate pettusejuhtumitega olete kokku puutunud?

Allikas: Autori koostatud joonis küsitluse põhjal

Märkused:

*Kokkumäng ettevõtte töötajate ja juhtkonna seas; **Personali- ja tööjõukulude väärarvestamine; ***Tehingute kajastamata jätmine (registreerimata toodang)

Kuigi eelnevast küsimusest tulenes, et varimajanduslikke pettusjuhtumeid on aja jooksul vähemaks jäänud, siis üllatavalt on audiitorid kokku puutunud pettusjuhtumistega kõikides autori väljatoodud valdkondades. Enim olid vandeaudiitorid kokku puutunud ja viiteid avastanud moonutatud seotud osapoolte tehingute puhul (vastavalt 33 ja 38%). Kommentaariks toodi välja, et varimajanduse aspektist esineb seotud osapoolte puhul juhtumeid, kus ettevõtte juhtkond ei taha lugeda teatud osapooli seotuks, millega tegelikult aasta jooksul on tehingud toimunud. Lisaks on ette tulnud seotud osapoolte moonutamist tehingute hinnastamise kaudu. Nimelt on seotud osapoolte tehingutes jäetud rakendamata siirdehinnad või juhtimistasudel on puudunud piisav sisuline põhjendus. Taolised varjatud tehingud, mida ei taheta aastaaruandes kajastada, viitavad

omakorda kasumi väljaviimise riskile. Vastajad märkisid, et pettuseid selles valdkonnas on avastatud enamasti kliendi üldinfo analüüsi ning juhtkonnaga suhtluse kaudu.

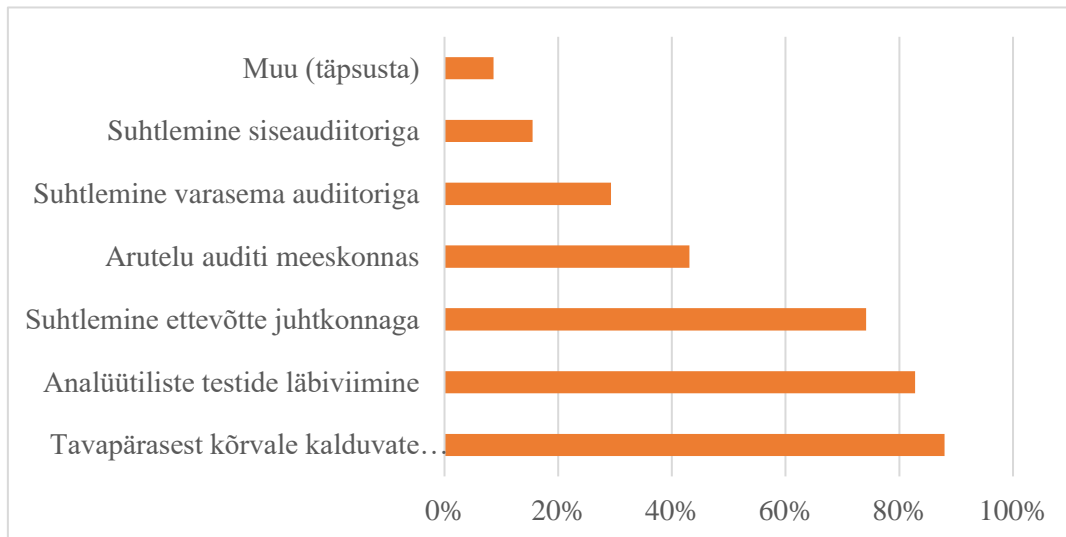
Seejärel oli kõige rohkem tuvastatud tulude ülekajastamist, millega oli kokku puutunud 22% vandeaudiitoritest. Tulude väärkajastamine tuvastati vandeaudiitorite sõnul just tulude-kulude analüüsi (testitakse perioodijärgseid laekumisi ning kontode vahelisi liikumisi, vt peatükk 2.1) ning analüütiliste testide läbiviimisel. Kaks peamist teemat, mis toodi tulude väärkajastamisest välja, olid tulude vale periodiseerimine ning fiktiivsete arvete koostamine aruande kooskõlla viimiseks.

Sellele järgnesid sularahatehingud, millega olid 19% vastanud vandeaudiitoritest kokku puutunud. Viiteid varimajanduslikele pettustele olid tuvastanud 24% vastanutest. Peamisteks pettuste riskideks tõid vandeaudiitorid välja pidevad põhjendamata sularaha väljavõtmised pangast ning ebamääraselt suured kassajäägid. Samuti on avastatud pettust ebatavaliselt väikeste palga väljamaksete või omanike laenude kaudu ettevõttele. Vastanud tõid välja, et enamus sularahatehingutega toimunud pettusi on välja tulnud kassa käivete kontrolli kaudu ning töötajatega vestluse käigus.

Samas suurusjärgus oli avastatud varimajandusele viitavaid pettusi nii käibe- ja sotsiaalmaksupettuste osas kui ka tehingute kajastamata jätmises, kus vastava pettusega puutus kokku 19% vandeaudiitoritest. Sellele järgnesid personali- ja tööjõukulude väärarvestamine (17%) ning erisoodustuste korrigeerimised (12%). Kahtlusi on vandeaudiitoritel tekitanud ebatavapärasest suuremad kulud võrreldes eelmiste perioodidega (näiteks palka makstakse pereliikmetele, keda ettevõttes ei eksisteeri) ning suur sularahaarvete osakaal. Nii palga- kui ka käibemaksupettusi hindavad vandeaudiitorid analüütiliste testide kaudu, sh tulude- kulude ja palgaandmete analüüs. Erisoodustuste puhul on välja toodud vestlus kliendiga ning kliendi taustinfo täpsem analüüs. Kõige vähem esines kokkumängu ettevõtte töötajate ja juhtkonna seas (12%). Valikule „Muu“ vastas 3 inimest tuues välja, et raamatupidajad on varastanud ettevõttest raha ning esinenud on fiktiivseid sularaha tehinguid, mis pole seotud ümbrikupalgaga.

Kuuenda küsimuse tulemused (vt Joonis 8.) annavad ülevaate, milliseid meetodikaid kasutavad vandeaudiitorid peamiselt varimajandusele viitavate riskide hindamiseks. Kõige populaarsemaks kujunes tavapärasest kõrvale kalduvate tehingute täiendav analüüs (88%). Sellele järgnesid analüütiliste testide läbi viimine (83%) ning suhtlus ettevõtte juhtkonnaga (74%). Kui 2014.aastal leidis Iis (2014, 47) enda magistritöö tulemustes, et vandeaudiitorite seas kasutati pettuste

hindamiseks kõige vähem ajurünnakute läbiviimist, siis käesolevas küsimustikus hindasid varimajanduslike pettuste tuvastamisel auditi meeskonna sisest arutelu tähtsaks ligi 43% vastanutest. Sellele järgnes suhtlus varasema audiitoriga (29%) ning kontaktivõtt siseaudiitoriga (16%). Viis vastajat märkisid vastusevariandi „Muu“, kus toodi välja lisaks loetelus olevatele variantidele: tehingute seaduslikkuse kontrollimine, suhtlemine auditi komitee, nõukogu ja tavatöötajatega ning loogiliste järelduste tegemine kogutud tõendusmaterjali põhjal.

Joonis 8. Võimaliku varimajanduse tuvastamisel, nimetage peamised meetodid selle hindamiseks
Allikas: Autori koostatud joonis küsitluse põhjal

Autor leiab, et ühelt poolt on suurenenud meeskonna sisene arutelu hea, kuna kaaskollegide abiga on võimalus avastada suuremal määral pettusjuhtumeid. Samas, kui konsulteerivaks nõuandjaks pole kolmas osapool, siis tuginedes ainuüksi audiitori arvamusele eksisteerib oht, et tehtud otsused võivad olla mõjutatud survest olla vastavuses konkurentsist või majanduslikust olukorrast tulenevate tingimustega. Samuti näeb probleemkohana autor, et suhtlus siseaudiitoriga on varimajanduse hindamisel jäänud kõige ebapopulaarsemaks valikuks. Ka Budarovi (2017) magistritööst selgub, et üsna harva kasutatakse ettevõtte sisekontrollide tuvastamisel ja testimisel siseaudiitori abi. Kui praegu teevad selle etapi ära audiitorid enda teadmiste baasil, siis siseaudiitori kaasamine protsessidesse ei muudaks audiitorite tööd mitte ainult efektiivsemaks, vaid suurendaks võimalust avastada ka rohkem pettusjuhtumeid.

Järgmisena uuris töö autor, mis on vandeaudiitorite arvates põhjused, miks ei ole avastatud auditi töövõtude jooksul viiteid varimajandusele. Kõige populaarsemateks valikuks osutus väide, et vandeaudiitoritel on olemas küll teadmised, kuid auditi protseduurid pole üles ehitatud taoliselt, et

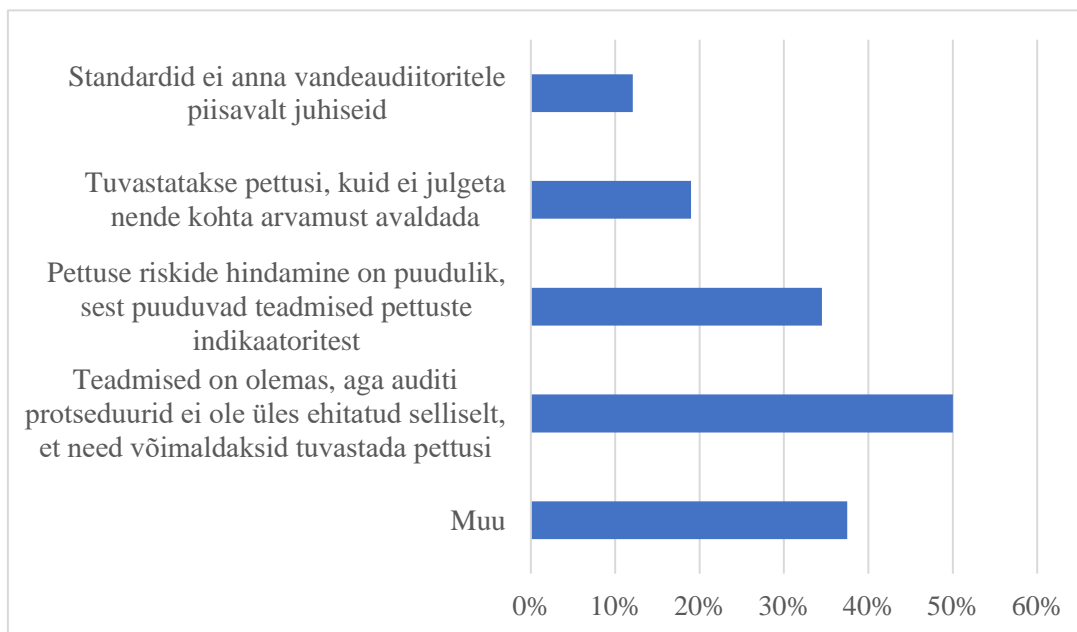
need võimaldaksid tuvastada pettusi (50%) (vt Joonis 9). Sellele järgnes teadmiste puudumine pettuste indikaatoritest (34%) ning avastatud pettuste kohta info varjamine (19%). 7 inimest tõid välja ka, et hetkel kehtestatud standardid ei anna piisavalt juhiseid varimajanduse tuvastamiseks.

Ka selle küsimuse puhul said vandeaudiitorid lisavõimaluse kirjutada ise sobivaid variante. Vastusevariandile vastas 21 inimest, kes kõik selgitasid enda seisukohtasid. Seoses pettuste kohta info varjamisega tõid vandeaudiitorid välja audiitorite ebapiisava professionaalsuse ning kogemuse kliendi tegutsemisvaldkonnas, mistõttu ei pruugita pettusriske avastada. Üks vandeaudiitor mainis klientide suhtes sinisilmset suhtumist, mis viitab ebapiisavale ametialasele skeptitsismile.

Mitu vandeaudiitorit kommenteerisid, et varimajandusega tegelemine hoitakse auditeeritavatest ettevõtetest eraldi ning üldjuhul on seda keerukas avastada, kuna pettusele viitav info on hästi varjatud. Argumendina toodi välja, et auditiprotseduurid üles seatud selliselt, et audiitor suudaks tuvastada pettust. See tähendab, et audiitor kontrollib töös olemasolevate finantsaruannete korrektsust ning kui nendega seotud alusdokumendid on olemas ja need ei ärata kahtlust, siis ei näe ka audiitor sealt edasi probleeme. Üks vandeaudiitor vastas: „Audiitor ei ole politseinik, kes peaks seadma kahtluse alla talle esitatud dokumentatsiooni õigsuse“. Sellest tulenevalt tuleb autori arvates audiitoritel pöörata süvendatud tähelepanu kogutud materjalidele ja kontrollile, kuna just nendele tuginedes suudetakse anda sõltumatu arvamus, nii et sellele saavad tugineda nii kolmandad osapooled kui ka mõni teine kogunud audiitor.

Samuti kulmineerus vastustest, et kuna pettuseid teostatakse nii väikestes mahtudes ei muutu need auditi jaoks oluliseks. See tuleneb sellest, et tehtavad protseduurid on valikulised ja ei pruugi olla piisavad konkreetse pettuse tuvastamiseks valitud protseduuride või tehtud valimite põhjal. Hetkel kontrollivad audiitoreid tehinguid valimite alusel, mis tähendab, et testitavatesse valimimahtudesse satuvad audiitori poolt valitud suurema riskimääraga tehingud. Kui testitavates tehingutes vigu ei esinenud, eeldatakse, et ka ülejäänud tehingud on korrektselt sooritatud ega sisalda pettust.

Lisaks toodi välja, et väiksemate riskikohtadega tegelemiseks puudub audiitoritel ressurss ning motivatsioon. Autor leiab, et kui ettevõttel puudub ressurss süvendatud analüütiliste testide läbiviimiseks, siis tuleks enim suurem rõhuasetus suunata vähemalt riskide määratlemisele. Nagu 2.1 alapeatükis mainitud, ei pruugita tegelikku pettust või viga avastada, kui rõhuasetus väärkajastamise osas on asetatud ettevõttes valele tegevuskonnale.

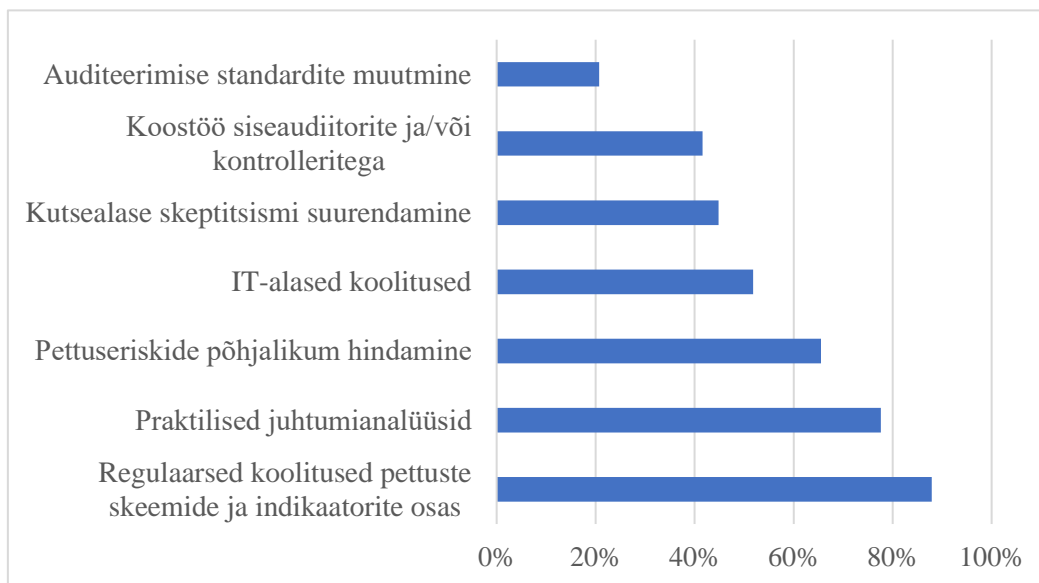

Joonis 9. Valige põhjused, miks audiitorid ei pruugi tuvastada töövõttudel viiteid varimajandusele

Allikas: Autori koostatud joonis küsitluse põhjal

Uurimaks, kuidas suurendada vandeaudiitorite kompetentsi varimajanduse tuvastamisel, küsiti vandeaudiitoritelt, millised meetmed aitavad pettuste tuvastamisele kaasa (vt Joonis 10.). Kõige populaarsem variant oli regulaarsete koolituste korraldamine pettuste skeemide ja indikaatorite osas, millele vastas 88% vandeaudiitoritest. Sellele järgnes praktiliste juhtumianalüüside korraldamine (78%), ning pettuseriskide põhjalikum hindamine (66%). Eelnevast küsimusest kajastus, et seni on varimajandusele viitavaid pettuseid olnud keerukas tuvastada, mistõttu on nimetatud meetodite valik mõistetav, suurendamaks võimalike pettuste skeemidest arusaamist. Võrdselt tähtsaks osutusid IT-alaste koolituste pakkumine (50%), kutsealase skeptitsismi suurendamine (45%) ning koostöö siseaudiitorite ja kontrollritega (42%). Autor esitas variandi IT-alased koolitused, kuna üha enam esitatakse audiitoritele analüüsiks tõendusmaterjale, Interneti vahendusel. Sellest tulenevalt võivad vastava oskuse puudumisel tuvastamata jääda mitmed viited varjatud pettusele.

21% vastanutest leidis ka, et auditeerimisstandardeid tuleks muuta, mis tähendab, et need võiksid sisaldada täpsemaid juhiseid varimajandusele viitavate indikaatorite kohta, mis aitaksid paremini audiitoril pettuseid tuvastada.

Joonis 10. Mis aitaks Teie hinnangul suurendada vandeaudiitorite kompetentsi varimajanduse tuvastamisel?

Allikas: Autori koostatud joonis küsitluse põhjal

Edasi uuris autor, kuidas oleks firmadel, kes ei jää kohustuslike auditi piirmäärade sisse, võimalik kindlustada endale pettusevabam finantsiline keskkond. Küsimus oli avatud vormis ning sellele vastasid kõik vandeaudiitorid. 10 vandeaudiitorit ei osanud arvamust avaldada ning kolm vandeaudiitorit tõid välja, et pettusriskide eest polegi võimalik end kindlustada. 16 vastanut ehk suurim osa vandeaudiitoritest tõid esile, et väiksemates ettevõtetes vastutab finantsilise kindluse eest juhtkond. Nimelt juhtkonna suhtumine ettevõttesse ning nende kehtestatud printsiibid juhtimiseks määravad ära äririskide ennetamise. Oluliseks peeti kohustuste lahususe printsiibi rakendamist, milleks on tarvis luua ettevõttes tõhus sisekontrollide süsteem. Sellest tulenevalt oli ettevõtte sisekontrollide rakendamiste olulisus järgmistest populaarseimatest vastustest, mille tõi esile 10 vandeaudiitorit. Meetoditest toodi välja näiteks pangaülekannete kinnitamine kahe inimese poolt või töötajate hoolikam valimine, veendudes eriti raamatupidajate kompetentsuses.

Sisekontrollide rakendamisega seoses soovitati tellida vaatamata kohustusele vabatahtlik audit või kokkuleppeliste protseduuride läbiviimine. Kommenteeriti, et see annab hea võimaluse saada oma tööle kolmandalt osapoolelt objektiivne hinnang, kindlustamaks ettevõtte aruannete usaldusväärsuse. Probleemkohaks, miks paljud väikeettevõtted ei ole tellinud auditi teenuseid, on Eestis kehtestatud kõrged audititasud, mis võrreldes Baltikumiga on võrreldavalt kallid.

Kuna sõltumata kohustuste piiridest pidasid vandeaudiitorid ettevõtete puhul tähtsaks tõhusat kontrollikeskkonda, siis mitmed vandeaudiitorid soovitasid mõelda väiksematel ettevõtetel vähemalt ülevaatus teenuse peale, mis tähendab audiitorite poolt väiksemas mahus raamatupidamise ja maksustamise arvestuse kontrollimist kui seda auditi puhul. Kommenteeriti, et kontrolli kui sugust ei pea läbi viima detailide tasandil, vaid see võiks olla suunatud üldisemale finantstulemuste kontrollimisele ning siis ebaloogilisena tunduvate finantsandmete uurimisele. Üks vandeaudiitor tõi välja, et pettustele viitavate riskide alandamiseks peaksid ülevaatus piirid olema võrreldes praegusega oluliselt madalamad. Põhjuseks toodi välja, et kogetud raamatupidajate kompetents ning Maksu- ja Tolliameti läbiv ettevõtete kontroll ei ole piisav. Seda kinnitas ka järgmise vandeaudiitori kommentaar Justiitsministeeriumi tegemata jäetud töö kohta. Välja toodi probleemkoht, et ära kustutatakse ettevõtted, kes ei ole mitu aastat aruandeid esitanud ning Maksu- ja Tolliamet ei tunne nende vastu enam huvi. Taolise tegutsemisega jääb aga suur oht alles varimajanduse alt tegutsemisele. See viitab omakorda auditi ja ülevaatus läbiviimise tähtsusele ka väiksemates ettevõtetes.

Viimaseks uuris autor, kuidas on vandeaudiitorite arvates audiitorkontrolli läbiviimine mõjutanud varimajanduse tuvastamist. Küsimusele vastamine oli vabatahtlik, mistõttu arvestatavaid vastuseid laekus 43. 7 neist ei osanud vastata või jäi vastuse võlgu. Seevastu 55,8% vastanud vandeaudiitoritest tõi välja, et auditi protsess on aja jooksul kindlasti mõjutanud varimajandusele viitavate pettuste tuvastamist positiivselt suunas, aidates nii korrastada ettevõtte raamatupidamist kui ka suurendada ettevõtte läbipaistvust tervikuna.

Välja toodi, et auditeeritavate ettevõtete hulgas on tõenäoliselt varimajanduse osakaal väiksem, mida selgitab aina rangemate nõuete kehtestamine auditile, tõstes pettuste tuvastamise tõenäosust. Teoorias mainitud auditi hoiatav seos sai kinnituse, kui mitu vandeaudiitorit vastasid, et firmade puhul suurendab vastutust järgida seadust ainuüksi teadmine, et peab läbima audiitorkontrolli. Sellega seoses toodi välja, et auditeeritavates ettevõtetes puuduvad enamasti ka varimajandusele viitavad suuremad pettused, nagu ümbrikupalga maksed.

Üks vandeaudiitor kommenteeris, et viimastel aastatel on tema kogemusel suund sellele, et vandeaudiitorid pööraks rohkem tähelepanu võimalikele indikatsioonidele, mis võivad viidata varimajandusele. Samas toodi välja, et audiitortegevuse viimane seaduse muudatus ning auditi ja ülevaatus piirmäärade tõus võivad teiselt poolt suurendada tuvastamata varimajanduse tekkimist. Lisaks toodi välja, et varimajanduse osakaalu vähendamisele aitab kaasa, kui audiitorid oleksid ise sõltumatud. Autor nõustub väitega, kuna varimajanduse tuvastamisel on õigete

auditiprotseduuride valik ning riskide hindamine väga olulised, mistõttu vale lähenemine, kas ebapiisava kompetentsi või sõltumatuse eiramise tõttu ei vii ka pettuse tuvastamiseni.

Teisalt töid ülejäänud 27,9% välja, et audiitortegevus mõjutab varimajandusele viitavate riskide tuvastamist vähe, kuna üldjuhul hoitakse sellega seotud tegevused auditeeritavatest ettevõtetest eemal. Samuti toodi välja, et pettuste mõistes tuleks tegeleda asjaoludega, miks need esinevad, mitte tagajärgedega, selgitades, et auditi läbiviimine ei suuda pettust välja juurida. Autor on seisukohal, et auditi läbiviimine ei ole küll otsene lahendus varimajanduse eemaldamisele ühiskonnast, kuid see on üks meetoditest, kuidas valitsevale probleemile tähelepanu pöörata. Vastustest tulenevalt on üldjuhtudel, kui pettus on tuvastatud ja sellest on juhtkonda tuvastatud, kasutusele võetud ka vastavad meetmed küsitavate praktikate elimineerimiseks.

Üks vandeaudiitor oli kommenteerinud, et auditeeritavate ettevõtete puhul tuvastatakse küll pettusjuhtumeid, kuid audiitor pole politseinik ning edasine probleemi lahendamine sealtmaalt takerdub. Samuti vastati, et varimajandusega seotud pettusriskidega ei ole audiitoritel enam motivatsiooni tegeleda. Autori arvates peaks varimajanduse kontekstist olulise pettusrisiki täheldamisel tegelema nii nagu iga teise riskiallikaga sõltumata sellest, kas tal eksisteerib selleks motivatsioon või ei. Lisaks tõi üks vandeaudiitor välja, et raskem on tuvastada pettusele viitavaid riske, kui pettuse organiseerija on juhtkond ise, kuna neil on võimalus esitada dokumentatsioon ja võtta firma nimel vastu otsuseid. See suurendab riski, et esitatud andmete järgi on kõik korras. Autori meelest peaks vandeaudiitor just siinpuhul saavutama juhtkonnast hea arusaama ning säilitama professionaalse skeptitsismi.

4.2. Teooria ja vandeaudiitorite vastuste omavaheliste seoste analüüs

Nii kaheksanda kui ka üheksanda küsimuse puhul hindas autor, kuidas asjaolud nagu vandeaudiitorite ametiaeg, kokkupuude varimajandusega ning audiitorbüroo suurus on varimajanduse tuvastamisel seoses auditi kvaliteeti puudutavate hinnangutega. Kui kaheksas küsimus keskendus Kilgore *et al.* jaotusest (vt 2.peatükk) tulenevatele teguritele, siis üheksandas küsimuses olid toodud ka teooria käsitlemisel esinenud väited auditi kvaliteedi kohta, millele autor soovis saada vandeaudiitorite poolset arvamust.

Küsimusele, millisel määral mõjutavad auditi kvaliteedi tegurid varimajanduse tuvastamist, hindasid vandeaudiitorid kõige rohkem auditiimi teadlikkust. Sellest tulenevalt kujunesid kõige

populaarsemaks vastusevariantideks partneri ja auditijuhi teadlikkus kliendi tegevusvaldkonnast ning kogu audiitorbüroo kogemus. Variatsioonikordajate põhjal oli vandeaudiitorite arvamus üksmeelne ($V=3-3,5$). Oluliseks hinnati ka auditijuhi pühendumist auditi läbiviimisel kooskõlas suhtluse audititiimi ja kliendi juhtkonna vahel. Selle põhjal saab järeldada, et audiitorid on pühendunud rohkem oma tööd tegema, kui teavad oma kliente rohkem ning on selleks pädevamad. Autorile tuli üllatusena, et kõige vähem peeti mõjutavaks teguriks audiitorbüroode suurust ($\bar{x}=3,879$), mis teoorias toodi välja tähtsaimana, rõhudes ettevõtte suuremale personalile ning kogemusele. Teisalt tuli arvesse võtta, et teguri variatsioonikordaja (7,161) on kõrge, mis tähendab, et vastajate seas esines siiski erinevaid arvamusi. Ülejäänud tegurite suhtes, nagu partneri ametiaeg, muude äriteenuste pakkumine ning kvaliteedikontroll, jäid vandeaudiitorid neutraalseks. Koondatud kirjeldavat statistikat vt Lisa 2.

Üheksandas küsimuses esitati teooriast kogutud väited varimajanduse tuvastamise kohta. Kõige rohkem hindasid vandeaudiitorid pühendumist kliendi koostööle ($\bar{x}=7,293$) ning audiitori kohustust säilitada oma ametikohal professionaalne skeptitsism sõltumata ettevõtte survest ($\bar{x}=7,276$). Päris neutraalseks ei jäänud ka kvaliteedikontrolli läbiviimise suhtes ($\bar{x}=6,121$). Sellegi poolest on tulemuste põhjal näitaja variatsioonikordaja kõrgem, mis viitab asjaolule, et kuigi enamuse vandeaudiitorid peavad kvaliteedikontrolli läbiviimist oluliseks, ei leia kõik neist, et see kindlustab auditi kvaliteedi. Kõige vähem nõustuti väitega, et audiitor on valmis kuritarvitama oma kutsealase skeptitsismi printsiipi, kui ta peaks omama rohkem infot kliendi töövõtu kohta. Mitte nõustumine näitab, et vastanud audiitorite arvates peaksid audiitorid järgima mis tahes olukorras sõltumatuse printsiipi ning olema mitte mõjutatavad kliendi poolt. Väidete puhul, mis puudutasid suurte audiitorbüroode mainet, kogemust ning audititasude rakendamist, jäidi neutraalseks. Kokkuvõttev kirjeldav statistika on saadaval Lisa 3.

Analüüsimaks täpsemalt, kui oluliseks on vandeaudiitorid hinnanud auditi kvaliteedi tegureid varimajanduse tuvastamisel ning kas sellele on mõju osutanud ka nende ametiaeg ning taust, kasutas autor töös korrelatsioon-ja dispersioonanalüüsi, mille tulemused on esitatud järgnevates alapeatükkides.

4.2.1 Korrelatsioonanalüüs

Esmalt pühendus autor kaheksandast küsimusest tulenevate tegurite analüüsile, viies läbi korrelatsioon testi Exceli tabelarvutuses. Selleks kasutati Pearsoni korrelatsioonmaatriksit. Läbiviidud korrelatsioonmaatriksi tulemused on esitatud Lisa 4.

Seose tugevust korrelatsioonikordaja (r) on järgi on kirjeldatud järgmiselt (Sauga 2016, 255):

- kui $r_{XY} > 0$, siis on tegemist positiivse korrelatsiooniga: suuruse X kasvades kasvab keskmiselt ka suurus Y ;
- kui $r_{XY} < 0$, siis on tegemist negatiivse korrelatsiooniga: suuruse X kasvades suurus Y keskmiselt kahaneb;
- kui $r = 0$, siis korrelatsioon puudub;
- kui $|r| = 1$, siis on tegemist täielikult korreleeruvate suurustega.

Kokkuleppelised piirid, millal on määratletud tugev korrelatsioon on:

- nõrk seos $|r| \leq 0,3$;
- keskmise tugevusega seos $0,3 < |r| < 0,7$;
- tugev seos $|r| \geq 0,7$.

Korrelatsioonikordaja kriitiline väärtus, millest suurem peab selle absoluutväärtus olema, et seos eksisteeriks, sõltub siiski paljustki valimi mahust. Näiteks kui $r=0,6$ valimi mahu $n= 100$ korral võib juba rääkida keskmise tugevusega seosest, siis väiksema valimi korral ei pruugi see tõestada seose olemasolu (*Ibid.*, 255).

Analüüsist ilmnes, et kõige tugevam seos esineb kvaliteediteguri audiitorbüroo suurus ning vastanute töökoha suuruse vahel suurusega 0,567. Kuna empiiriliste andmete põhjal leitud lineaarse korrelatsioonikordaja väärtus võib erineda nullist ka täiesti sõltumatute tunnuste puhul, hindas autor ka korrelatsioonikordajate statistilist olulist. Selle jaoks kasutati t-testi. (Sauga 2016, 255-258) Antud juhul leidis oluline positiivne seos näitajaga $|t| > t_{\alpha/2}(v)$; $5,148 > 2,003$, mis kinnitas asjaolu, et vandeaudiitorite arvamused audiitorettevõtte kompetentsi suhtes ettevõtte suuruse järgi on varieeruvad oluliselt rohkem ettevõtete suuruste lõikes kui ametiaja ja varimajandusega kokkupuute puhul. Esile jäi ka nõrgem seos teguri „suhtlus audititiimi ja kliendi juhtkonna vahel“ ja „kokkupuude varimajandusega“ vahel suurusega -0,218, mis viitab sellele, et mida pühendunum on suhtlus kliendile, seda vähem eksisteerib ka kokkupuuteid varimajandusega. Nõrk seos teguri „audiitorbüroo suurus“ vahel ilmnes ka seoses vastanute ametiajaga näitajaga 0,208. Teguri „partneri-/auditijuhhi pühendumus auditi läbiviimisel“ ja vastanute büroo suuruse vahel eksisteeris seos suurusega 0,216. Näitajate põhjal ei saa aga otsesid järeldusi teha, kuna mainitud korrelatsiooninäitajad ei olnud statistiliselt olulised, $|t| > t_{\alpha/2}(v)$; vastavalt $-1,675 < 2,00$; $1,591 < 2,00$ ning $1,653 < 2,003$, mistõttu võib väita, et suuremas osas ei ole vandeaudiitorite hulgas hinnangud auditi kvaliteedi kohta seoses nende ametiaja, töökoha või kokkupuutega varimajandusele.

Sarnaselt kaheksandale küsimusele esinesid üheksandast küsimusest tulenevate vastuste puhul kõige tugevamad seosed audiitorbüroode suurust puudutavate väidete puhul (vt Lisa 5). Olulised näitajad olid väidete puhul, mis tõid välja, et suured audiitorbürood on tõendusmaterjali kogumises ja tõlgendamises kogenumad ning sellest tulenevalt muudab ka mainekate ettevõtete poolt läbiviidud audit väiksemate firmade finantspositsiooni kindlamaks. Näitajad olid statistiliselt olulised $|t| > t_{\alpha/2}(v)$; $5,820 > 2,003$; $t_{\alpha/2}(v)$; $3,739 > 2,003$. See tähendab, et vandeaudiitorite arvamuste seas eksisteerib oluline erinevus välja toodud väidete kohta. Olulist seost näitasid ka kvaliteedikontrolli läbiviimise tähtsus ning väljatoodu, et kõrgema audititasu küsimisel on kvaliteetsem ka läbiviidav audit. Üks vandeaudiitor oli välja toonud, et audiitori sõltumatuse garanteerimiseks ning töemotivatsiooni tõstmiseks peaks kehtestama auditi maksud vastavalt ettevõtte suurusele ja vastavalt sellele ka tasustama audiitorite tööd. Põhjuseks toodi välja, et arvestades audiitorite töö keerukus- ning stressitaset kvaliteedi tagamiseks on praegused audiitorite tasud liiga madalad. Sellega seoses esines huvitav seos kahe väite vahel: suuremad auditibürood on auditi läbiviimises kogenumad ning mida kõrgem on küsitav audititasu, seda kvaliteetsem on ka pakutav teenus. Üks vandeaudiitor oli küsimustikus kommenteerinud: „Üldjuhul peab paika, et Big 4 saab küsida tasu rohkem kvaliteetse töö eest.“ See viitab asjaolule, et suuremad auditibürood on seni olnud julgemad küsima hinda vastavalt enda tasemele, pidades seda põhjendatuks kvaliteetse teenuse pakkumise eest. Sellest tulenevalt sai ka kinnituse teoorias välja toodu, et küsitav raha klientidelt on põhjendatud kui vajalik ressurss pakkumaks kvaliteetsemat teenust.

4.2.2 Dispersioonanalüüs

Dispersioonanalüüs viidi läbi kinnitamaks korrelatsioonanalüüsi tulemusi ning testimaks, kas eespool nimetatud tegurite ja küsimustikest kogutud vastuste suhtes esineb põhjuslik seos. Kui korrelatsioonanalüüsist tulenes, et partneri ja auditijahi teadlikkusest kliendi tegevusvaldkonna ja tausttunnuste vahel puudub oluline seos, siis autorit huvitas, kas vastused võisid erineda audiitorbüroode lõikes. Ühe muutujaga Anova test viidi läbi audiitorbüroo suuruste lõikes. Tulemusi vt Lisa 6. Analüüs kinnitas korrelatsioonanalüüsi tulemusi, näidates statistiliselt mitteolulist tulemust ($p=0,756 > 0,05$; $F=0,397 < F_{\text{krit}}=2,816$). See tähendab, et erineva suurusega audiitorbürood hindavad nimetatud teguri olulisust samaväärselt.

Samuti tulenes eelnevast analüüsist palju vastakaid arvamusi teguri „audiitorbüroo suurus“ kohta. Olemuselt ei pidanud vandeaudiitorid nimetatud tegurit mõjusaks, kuid korrelatsioonanalüüsist tuli välja, et vandeaudiitorite arvamused audiitorettevõtte kompetentsi suhtes ettevõtte suuruse

järgi on varieeruvad. Selle kinnitamiseks viis autor läbi audiitorbüroo suuruse kohta dispersioontesti, võttes tausttunnuseks ettevõtte suurust määratlevad tunnused. Tulemusi vt Lisa 7. Dispersioontest kinnitas korrelatsioonanalüüsi tulemusi, näidates, et mudel on oluline ($p=0<0,05$; $F=10,741>F_{\text{krit}}=2,776$), mis tähendab, et kui rääkida auditi kvaliteedist, lähtudes audiitorbüroo suurusest, siis väike- ja suuretevõtjate vahel esineb oluline arvamus. Tingitud võib see olla sellest, et valimi hulgas oli palju üksikvandeaudiitoreid, kelle jaoks ei pruugi sõltuda kvaliteetse teenuse pakkumine firma suurusest.

Mõlemas küsimuste grupis uuriti vandeaudiitorite hinnangut kvaliteedikontrollile. Kuigi vandeaudiitorid ei hinnanud kvaliteedikontrolli kõige olulisemaks tunnuseks, leidsid osa vandeaudiitoritest, et kvaliteedikontroll tagab audiitorbüroode kvaliteedi kohta kindluse ($\bar{x}=6,121$). Sellest tulenevalt otsustas töö autor uurida, kuivõrd erineb kvaliteedikontrolli läbiviimine nii audiitorbüroode kui ka ametiaja lõikes. Analüüsi tulemusi vt Lisa 8. Tulemused näitavad, et lähtudes vandeaudiitorite ametiajast ja büroo suurusest ei esine vandeaudiitorite lõikes kvaliteedikontrolli suhtes oluliselt erinevaid arvamusi (näitajad vastavalt $p=0,48; 0,539>0,05$).

Näitaja ise oli hinnatud mitteoluliseks, kuid autorit huvitas, kuidas suhtuvad audiitorid kõrgema audititasu küsimisse. Kõrgema tasu küsimist on seostatud nii audiitoreid motiveeriva tegurina kui ka üldise eesmärgiga pakkuda kvaliteetset teenust. Sellest tulenevalt võivad erineda vandeaudiitorite arvamused ametiaja ja büroo suuruste lõikes. Autor viis läbi dispersioontestid, mille tulemusel ilmnes, et statistiliselt oluliseks osutusid vastanute arvamused ettevõtete lõikes ($p=0,045$; $F=2,87>F_{\text{krit}}=2,776$). Tulemusi analüüside kohta vt Lisa 9. Ametiaja suhtes jäi test statistiliselt mitteoluliseks ($p=0,653$). Saadud tulemused kinnitavad eespool läbiviidud korrelatsioonitesti, mille põhjal saab järeldada, et erineva suurusega audiitorbüroodel on oma nägemus audititasudest, mis määravad ära auditi kvaliteedi. See tähendab, et suuremad audiitorbürood küsivad teenuste eest küll näiteks rohkem raha, kuid see eest nad suudavad pakkuda ka rohkem hüvesid oma personalile, aidates see läbi kaasa auditi kvaliteedi tõstmisele.

4.3. Kokkuvõte uurimistulemustest ja hüpoteeside kontroll

Läbiviidud analüüsides tulenes, et viimaste aastate jooksul on vandeaudiitorite seas esinenud vähem varimajandusele viitavat pettust. Seda toetas ka asjaolu, et 35% vastanutest ei olnud oma ametiaja jooksul varimajandusega kokku puutunud. Sellegi poolest, kui vandeaudiitoritel paluti märkida, milliste varimajandusele viitavate pettusjuhtumitega on kokku puutunud, tulenes, et

vandeaudiitorid olid tuvastanud või leidnud viiteid kõikidele pettustele autori poolt väljatoodud valdkondades. See viitab asjaolule, et isegi kui varimajandusele viitavaid pettuseid on vähemaks jäänud, siis auditi läbiviimise seisukohalt on tegu veel aktuaalse nähtusega, millega saaks varimajanduse vähendamiseks tegeleda.

Autori poolt püstitatud esimeseks hüpoteesiks oli, et enim esineb ettevõtete poolt väärkajastamist varimajandusele viitavates fiktiivsetes sularaha liikumistes. Hüpotees sai ümber lükatud, kui tulemuste põhjal ilmnis, et valdkond, kus enim on tuvastatud pettusi, oli moonutatud seotud osapoolte tehingud. Välja toodi, et kõige sagedamini esineb see juhtumite näol, kus ettevõtte juhtkond jätab nimekirja lisamata teatud osapooled, millega tegelikult aasta jooksul tehinguid sooritatud on.

See vastu sai kinnitust autori teine püstitatud alamhüpotees. Tulude ülekajastamisega olid kokku puutunud peale moonutatud seotud osapoolte tehinguid 22% küsitletud vandeaudiitoritest. Põhjuseks oli toodud tulude vale periodiseerimine ning fiktiivsete arvete koostamine aruande kooskõlastamiseks. Sellele järgnesid sularahatehingud, mis olid kolmas kõige tuvastatavam varimajanduslik pettus auditi läbiviimisel. Pettuseid sularahatehingute kohta kontrollivad audiitorid läbi kassa käivete, kas põhjendamata sularahatehingute või ebamääraselt suurte kassajääkide kaudu. Küsitlusest tulenes, et maksude tuvastamisega puutusid vandeaudiitorid samas suurusjärgus kokku nagu personali- ja tööjõukulude väärarvestamine ning erisoodustuste korrigeerimine. See on tingitud sellest, et audiitorid viivad maksude järgimise kontrolli läbi tööjõukuludega samas valdkonnas. Sellest tulenevalt tuli autoril ümber lükata teise hüpoteesi alamhüpotees, mis väitis, et maksud on üks kolmest tuvastavamatest pettustest auditi läbiviimisel.

Üheks töö eesmärgiks oli uurida, kuidas lähenevad audiitorid varimajandusele viitavate pettuste riskide hindamisele, mistõttu töö uuris autor, millised on peamised meetodid nende hindamiseks. Tulemuste põhjal kujunes kõige populaarsemaks variandiks tavapärasest kõrvale kalduvate tehingute täiendav analüüs, mille valis 88% vastanud audiitoritest. Sellele järgnesid analüütiliste testide läbi viimine (83%) ning suhtlemine ettevõtte juhtkonnaga (74%). See vastu on väiksema osakaalu tähtsusega jäänud endiselt suhtlus siseaudiitoriga (16%). Selle asemel hindavad vandeaudiitorid rohkem auditimeeskonna sisest koostööd (43%). Autor leiab, et siseaudiitori kaasamine tööprotsessidesse suurendaks võimalust avastada pettusriske ning vähendaks riski, et audiitori professionaalne sõltumatus võib olla mõjutatud.

Enim valitud variandiks, miks seni pole vandeaudiitorite arvates avastatud efektiivselt varimajanduslike pettusjuhtumeid on, et auditiprotseduurid pole üles ehitatud taoliselt, et need võimaldaksid tuvastada pettusi. Selle valis 50% vastanutest. 7 inimest tõid välja ka, et hetkel kehtestatud standardid ei anna piisavalt juhiseid varimajanduse tuvastamiseks. Vastustest tulenes, et auditi teostamisel ei pruugita tuvastada pettusi, kuna auditi läbiviimisel määratud valimimahud on liiga suured, et sinna satuvad ainult audiitori poolt valitud suurema riskimääraga tehingud. Pettusjuhtumid võivad olla tihtilugu aga väiksemates mahtudes. Sellest tulenevalt toodi välja, et audiitoritel puudub taoliste pettusjuhtumitega tegelemiseks ressursid ja motivatsioon. Kui standardites ei ole lähimal ajal näha muutusi, siis autori hinnangul võiksid vandeaudiitorid pühenduda vähemalt auditi algusetapis rohkem riskide hindamise määratlemisele, kuna õige rõhuasetusega potentsiaalsetele riskivaldkondadele on suurem võimalus pettusi avastada. Samuti seostati pettuste mitte tuvastamist teadmiste puudumisega ning avastatud pettuste kohta info varjamisega. Varjamise all mõtlesid vandeaudiitorid audiitorite ebapiisavat professionaalsust ning piisava kogemuse puudumist kliendi tegutsemisvaldkonnas, mistõttu ei pruugita pettusriske avastada.

Teiseks töös püstitatud eesmärgiks oli selgitada, millisel määral on auditi kvaliteedi tegurid mõjutanud ettevõtete aruandluse kontrollimisel varimajanduse tuvastamist. Töö esimene hüpotees sai kinnituse, kui vandeaudiitorite poolt kõige mõjusamateks osutusid tegurid, mis hõlmasid üksmeelselt auditiimi teadlikkust. Dispersioontesti läbiviimisega uuris autor, kas vastused auditijuhtide teadlikkusest kliendi tegevusvaldkonna ja tausttunnuste vahel võisid oluliselt erineda audiitorbüroode lõikes. Tulemuste põhjal sai kinnitust, et erineva suurusega audiitorbürood hindavad teguri olulisust samaväärselt. Vastupidiselt pidi autor ümber lükkama hüpoteesi audiitorbüroo suuruse kohta, mida peeti kõige vähem auditi kvaliteeti mõjutavaks teguriks. Taoline tulemus võis tuleneda asjaolust, et vandeaudiitorite arvamused olid oluliselt erinevad audiitorbüroode lõikes, mida kinnitas nii korrelatsioon- ja dispersioontesti läbiviimine. Ühelt poolt omab sellele mõju, et valimis oli palju üksikvandeaudiitoreid, kelle jaoks ei pruugi sõltuda kvaliteetse teenuse pakkumine firma suurusest. Ülejäänud tegurite suhtes, nagu partneri ametiaeg, muude äriteenuste pakkumine ning kvaliteedikontroll, jäid vandeaudiitorid neutraalseks.

Üheksandas küsimuses hindas autor teooria käsitlemisel esinenud täiendavaid väited auditi kvaliteedi kohta. Siinpuhul sai kinnitust töö teine hüpotees, mis viitas audiitori kohustusele säilitada oma ametikohal professionaalne skeptitsism. Seda toetas omalt poolt ka negatiivne tagasiside väitele, et audiitor on valmis kuritarvitama oma kutsealase skeptitsismi printsiipi, kui ta

peaks omama rohkem infot kliendi töövõtu kohta. Sellest saab järeldada, et kas vandeaudiitorid ei julgenud oma arvamust avaldada või vastanute arvates on seadustikust tuleneva printsiibi järgimine iseenesestmõistetav. Ka läbiviidud dispersioontest ei avaldanud ilminguid, mis oleks avaldanud, et lähtudes vandeaudiitorite ametiajast ja büroo suurusest omaksid audiitorid kvaliteedikontrolli suhtes oluliselt erinevaid arvamusi. Kõige rohkem hindasid vandeaudiitorid aga pühendumist kliendi koostööle ning kvaliteedikontrolli läbiviimise suhtes. Väidete puhul, mis puudutasid suurte audiitorbüroode mainet ning kogemust jäädi neutraalseks. See vastu tulenes analüüsides, et auditi kvaliteedi tagamiseks on erisuuruses audiitorbüroodel tasu suhtes oluliselt erinev hinnang. Saadud tulemusi kinnitas dispersioontesti läbiviimine, mille põhjal saab järeldada, et erineva suurusega audiitorbürood näevad tasu rakendamist kvaliteedi saavutamiseks erinevalt.

Küsitluse tulemustest kajastus, et seni on varimajandusele viitavaid pettuseid olnud keerukas tuvastada. Seetõttu valisid audiitorite kompetentsi suurendamiseks enamus vandeaudiitoritest koolituste korraldamise pettuste ja indikaatorite osas (88% vastanutest). Sellele järgnes praktiliste juhtumianalüüsides korraldamine ning pettuseriskide põhjalikum hindamine. Seoses eelmise küsimusega oli ka 21% vastanutest arusaamal, et auditistandardeid tuleks täiendada. Autori hinnangul võiksid pettuste tuvastamiseks sisaldada senised auditeerimisstandardid täpsemaid juhiseid varimajandusele viitavate indikaatorite kohta.

Kuna väiksemates firmades esineb tavapärasest rohkem pettuse ja väärkajastamise ohtu, huvitas autorit vandeaudiitorite seisukohalt teadasaamine, kuidas on võimalik ka firmadel, kes ei jää auditi piiride sisse, kindlustada endale finantsiline pettusevaba keskkond. Enamus vandeaudiitoreid tõi välja, et finantsilise kindluse eest vastutab ettevõttes juhtkond, kes peab tagama tõhusa sisekontrollide süsteemi. Sellest tulenevalt soovitati tellida vaatamata kohustusele vabatahtlik audit või ülevaatus. Vandeaudiitorid rõhutasid, et see on vajalik kindlustamiseks ettevõtete aruannete usaldusväärsuse tagamiseks ning objektiivse hinnangu saamiseks. Probleemkohaks, miks väikeettevõtted pole seni auditeid nii palju tellinud on, et senised audititasud Eestis on võrreldes Baltikumiga üsna kallid. Selle lahenduseks toodi välja, et pettustele viitavate riskide alandamiseks peaksid ülevaatus piirid olema madalamad, kuna viimane audiitoritegevuse seaduse muudatus ning auditi ja ülevaatus piirmäärade tõus võivad omajagu suurendada tuvastamata varimajanduse tekkimist. Samuti lisati, et kontrolli ei pea sugugi läbi viima nii süvendatud tasemel nagu auditit või ülevaatus, vaid algselt võiks läbi viia vähemalt üldiste finantstulemuste kontrolli.

Tulenevalt töö peamisest eesmärgist selgitada varimajanduse tuvastamine läbi audiitorite pilgu, uuris töö autor, millisel määral on vandeaudiitorite arvates mõjutanud audiitorkontrolli läbiviimine varimajanduse tuvastamist. Enamik vastanutest (24 vandeaudiitorit) olid arvamusel, et finantsauditi läbiviimine mõjutab varimajanduse tuvastamist positiivselt, aidates nii korrastada ettevõtte raamatupidamist kui ka suurendada ettevõtte läbipaistvust tervikuna. Samuti sai kinnitust teoorias välja toodud auditi hoiatav seos maksudest hoidumise ja väärkajastamise kohta, kui mitu vandeaudiitorit vastasid, et firmade puhul suurendab vastutust järgida seadust ainuüksi teadmine, et peab läbima audiitorkontrolli. Teisalt tõid 12 vandeaudiitorit välja, et auditeeritavate varimajanduse tuvastamisele kaasa vähe. Peamisteks põhjusteks toodi välja, et auditeeritavate ettevõtete pettusjuhtumid tavaliselt ei jõua, millega seoses nähti, et audit ei ole lahendus varimajanduslike pettuste väljajuurimiseks. Samuti vastati, et auditeeritavate ettevõtete puhul tuvastatakse küll pettusjuhtumeid, kuid nendega edasi tegelemiseks puudub motivatsioon. Autor on seisukohal, et auditi läbiviimine ei ole küll otsene lahendus varimajanduse eemaldamisele ühiskonnast, kuid see on üks meetoditest, kuidas valitsevale probleemile tähelepanu pöörata, mistõttu peaks varimajanduse kontekstist olulise pettusrisiki täheldamisel tegelema nii nagu iga teise riskiallikaga.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö eesmärgiks oli välja selgitada varimajanduse tuvastamine läbi audiitorite tööprotseduuride. Autori soov oli teada saada, kui palju on vandeaudiitorid pidanud kokku puutuma varimajandusega seotud pettusjuhtumitega ning kuidas toimub nende riskide hindamisprotsess. Töö teiseks eesmärgiks oli analüüsida, millised auditi kvaliteedi tegurid mõjutavad varimajanduse tuvastamist rohkem. Seda eesmärgiga selgitada välja probleemsemad kohad auditi töövõttes, vältimaks tulevikus vähem väärkajastamiste ohte.

Eesmärgi saavutamiseks töötas autor läbi erialase kirjanduse nii varimajanduse kui ka audiitoritegevuse kontekstist, käsitledes audiitoritegevuse seost varimajanduse tuvastamisel. Tõdeti, et senistes uuringutes on keskendunud pigem maksuameti poolt läbiviidavatele audititele, kuna rahvusvahelisel tasandil ei ole andmed ettevõtete õigusliku tausta ja auditite sageduse kohta kättesaadavad. Nendest põhjal sai järeldada, et auditi läbiviimine ning kõrgemate trahvide ja maksude kehtestamine omab ettevõtete suhtes hoiatavat rolli hoiduda pettuse läbiviimisest.

Uuringu läbiviimiseks viis autor läbi küsitluse. Üldkogumiks määras autor Eestis resideeruvad vandeaudiitorid, keda oli küsitluste välja saatmise hetkel Audiitorkogu vandeaudiitorite nimekirja järgi 345. Töö lõpliku valimi moodustas 17% ehk küsitlusest võttis osa 58 vandeaudiitorit. Küsitlus oli anonüümne, kuid vastajad identifitseeriti nii audiitorettevõtjate suuruse kui ka ametiaja järgi. Valim on esinduslik, kuna vastanutest olid esindatud nii ühe vandeaudiitoriga kui ka Suure Neliku audiitorettevõtjad, tagades teema kohta vandeaudiitorite hinnangud igast alagrupidest. Kvaliteeditegurite ning varimajanduse tuvastamise vahelise seose uurimiseks viis autor saadud vastuste põhjal läbi korrelatsioon- ja dispersioonanalüüsid.

Töös püstitati esimesest eesmärgist lähtuvalt hüpotees, mis väitis, et enim esineb ettevõtete poolt väärkajastamist valdkondades nagu fiktiivne sularaha liikumine, tulude ülekajastamine ning maksud. Esimese alamhüpoteesi pidi autor ümber lükkama, kui vastustest ilmnes, et enim varimajandusele viitavaid pettuseid on ilmnunud tehingutega seotud osapoolte vahel. Teisalt kinnitasid uurimuse tulemused autori hüpoteesi, kui küsitlustest tulenes, et populaarsuselt järgmised valdkonnad, kus vandeaudiitorid olid enim pettusega kokku puutunud või viiteid avastanud, olid tulude väärkajastamine ning sularahatehingud. Maksudega seotud pettustega

puutusid vandeaudiitorid kokku samas suurusjärgus nagu erisoodustuste ning personali- ja töajõukulude väärarvestamise puhul. Sellest tulenevalt pidi autor lükkama ümber alamhüpoteesi, mis väitis, et maksud on üks kolmest tuvastavamatest pettustest auditi läbiviimisel.

Teisest eesmärgist lähtuvalt püstitati bakalaureuse töö teine hüpotees, mis väitis, et väärkajastamise tuvastamist mõjutavad tegurid on autori arvates piisav kompetents, ametialane skeptitsism ning audiitorbüroo suurus. Uurimistulemuste põhjal leidsid esimesed kaks alamhüpoteesi kinnitust. Samas pidi autor ümber lükkama hüpoteesi audiitorbüroo suuruse kohta, mida peeti kõige vähem auditi kvaliteeti mõjutavaks teguriks. Taoline tulemus võis tulla asjaolust, et vandeaudiitorite arvamuste puhul esineb oluline erinevus audiitorbüroode lõikes, millele võis omakorda mõju avaldada ka asjaolu, et valimis oli palju üksikvandeaudiitoreid, kelle jaoks ei pruugi sõltuda kvaliteetse teenuse pakkumine firma suurusest. Tegurite suhtes, nagu partneri ametiaeg, muude äriteenuste pakkumine ning kvaliteedikontroll, jäädi neutraalseks.

Lisaks hüpoteeside kontrollimisele tulenes küsitlustest uut teavet audiitorite hoiakute ja oskuste kohta varimajanduse tuvastamisel. Neist võib esile tuua järgmised:

- Suhtlus eelmise audiitori ja siseaudiitoriga on varimajanduse hindamisel jäänud viimasele kohale. Vastuste põhjal on rohkem eelistama hakatud auditimeeskonna sisest koostööd suhtlusele siseaudiitoriga. Kuigi tiimisisene arutelu loob võimalusi uutele lähenemistele, siis on autor arvamusel, et siseaudiitori kaasamine tööprotsessidesse suurendab võimalust avastada pettusriske ning vähendaks ohtu, et audiitori professionaalne sõltumatus võib olla mõjutatud.
- Vandeaudiitorid seostasid pettuste mitte tuvastamist audiitori ebapiisava teadmistega võimalikest pettustest, suutmatusega säilitada professionaalsust ning asjaoluga, et auditiprotseduurid pole üles ehitatud taoliselt, et neid oleks võimalik tuvastada. Viimasest tulenevalt olid 12 vandeaudiitorit arusaamal, et auditistandardeid tuleks täiendada moel, et need sisaldaksid täpsemaid juhiseid varimajandusele viitavate indikaatorite kohta.
- Mitmel korral mainiti, et audiitoritel puudub taoliste pettusjuhtumitega tegelemiseks ressursid ja motivatsioon. Vastustest tulenes, et vandeaudiitori professionaalsust ning töötahet võib mõjutada audiitorite alatasustatus. Välja toodi, et sellele aitaks kaasa auditi maksude kehtestamine vastavalt auditeeritava ettevõtte suurusele, kust tasustatakse ka audiitorite tööd. Sellele leidis kinnitus analüüside läbiviimisel, mis näitas olulist seost väite puhul, et suuremad audiitorbürood võivad küsida teenuste eest küll näiteks rohkem raha, kuid see eest nad suudavad pakkuda ka rohkem hüvesid oma personalile, aidates see läbi kaasa auditi kvaliteedi tõstmisele.

- Firmadele, kes ei jää kohustuslike auditi piirmäärade sisse, soovitati enda finantsiline keskkonna kindlustamiseks kehtestada ettevõttesisene kontrollikeskkond, läbides selleks vabatahtlik audit või ülevaatus. Sellega seoses toodi välja, et pettustele viitavate riskide alandamiseks peaksid praegused ülevaatused olema madalamad, kuna kogetud raamatupidajate kompetents ning Maksu- ja Tolliametite läbiv ettevõtete kontroll ei ole piisav.

Kokkuvõtteks märgib autor, et aastatega on auditeerimisprotsess ning tingimused ettevõtetele muutunud rangemaks, mis on positiivselt kaasa aidanud varimajanduse tuvastamisele. Sellegi poolest aitaks varimajanduse kontekstist pettuste tuvastamisele kaasa, kui rohkem ülevaatused või auditeid viiakse läbi ka ettevõtete hulgas, kes ei jää ülevaatused või auditi piirmäärade raamesse. See vähendaks nii ettevõtete potentsiaali viia läbi pettuseid kui ka suurendaks võimalust avastada rohkem varimajandust. Lisaks on autor arvamisel, et pettusjuhtumite tuvastamine finantsauditi läbiviimise tasemel sõltub sellest, kui hästi suudavad audiitorid jälgida neile sätestatud nõudmisi.

Sellest tulenevalt soovib bakalaureusetöö autor edaspidistes töödes uurida, kuidas suhtuvad auditi ja ülevaatused töövõtu tellimisele need ettevõtted, kes jäävad alla kohustuslike piirmäärade. Seejuures keskenduda asjaolule, kas ettevõtte keskkonnas on kogetud pettusele viitavaid asjaolusid, mis põhjendaksid rohkemate töövõttude läbiviimist väiksemates ettevõtetes.

SUMMARY

ESTIMATED IMPACT OF CARRIED OUT FINANCIAL AUDIT AND ITS QUALITY ON IDENTIFICATION OF SHADOW ECONOMY

Kristiine Kört

The shadow economy is debatable economic phenomenon that makes it difficult to record official income. Due that it is increasingly difficult for governments to plan economic overviews in future means. If usually evasion of taxes is researched by carried out audits by Tax and Customs Board, then companies are also inspected for tax evasion by companies who provide financial audit service. Financial audits may have different engagements, but through their work it is possible to identify the same aspects as the rightness of business activity and neither the salary or the cash flow of workers is hidden. According to this, author considers important the quality of carrying out audit, which includes factors such as the personality of the auditor and the ability to communicate with clients. Therefore, on the one hand, audit helps to identify risks of fraud but if the service is not provided by a professional auditor who follows professional standards, there remains a risk of unfair reporting.

The aim of the Bachelor's thesis was to elucidate the identification of shadow economy through the financial audit work process. Author's wish was to find out how many sworn auditors have faced misconduct fraud cases related to shadow economy and how their risk assessment process is taking place. The second object of the work was to analyze which audit quality factors affect the identification of the shadow economy most to get a better overview of more problematic places in the work of audits in order to avoid less misrepresentations in the future.

This Bachelor's thesis assesses the existing methodological approaches of the shadow economy audit process bringing out the relationship between auditing activities and the identification of the informal economy. In order to achieve the objective, an online survey was carried out among the Estonian certified auditors. 58 of total 345 sworn auditors participated in the survey. The survey was anonymous, but the respondents were identified by the tenure and the size of the audit firms. In the author's opinion, the sample is representative, since there were respondents from sole corporations and auditors from Big Four, representing an opinion from each subgroup.

To investigate the relationship between quality factors and the detection of the informal economy, the author, based on the responses received, carried out correlation and dispersion analyzes.

Based on the first aim of this thesis the author formulated a hypothesis, which stated that the most frequently occurred fraud by companies was fictitious cash movements, revenue recognition and taxes. Author had to reject the first sub-hypothesis when it became apparent from the responses that in most cases when auditors found fraud indicating to informal economy it was with related parties. The most common occurrence in this case were when the management of the company did not publish parties which it had actually done transfers with during the year. On the other hand, the results of the study confirmed the author's hypothesis when the results showed that the following areas were auditors discovered most fraud were misrepresentations of revenue and cash transactions. Tax fraud has been associated in the same magnitude as in evasion of fringe benefits and personnel and labor costs. Consequently, the author had to rebut the hypothesis that taxes were one of the three most recognizable frauds.

Based on the second aim of the thesis the author formulated a second hypothesis, which stated that in the the author's opinion, the factors influencing the identification of fraud are sufficient competence, professional skepticism and the size of the auditor's company. Based on the findings of the research, the first two sub-hypotheses were confirmed. However, the author had to rebut the hypothesis of the size of the auditor's company, which was considered to be the least affecting factor relating to the quality of the audit. Such an outcome may have been due to the fact that auditor's opinions had a significant difference by auditing companies. This may also be affected by the fact that in the sample were a large number of individual auditors who may not be dependent on providing a high quality service by the size of the company. For factors such as the partner's term of office, the provision of other business services and quality control, auditors remained neutral.

In addition to checking hypotheses, surveys provided new information about auditors' attitudes and skills in identifying the shadow economy. The author of the thesis brings out the following interesting findings:

- Communication with the previous auditor and internal auditor remained when it came to assessment of the informal economy. Based on the responses, internal communication within audit teams has become more preferred. Although the in-house discussion creates opportunities for new approaches, the author concludes that the involvement of the internal auditor in the

work processes increases the possibility of detecting the risks of fraud and minimizes the risk of the auditor's professional independence being impacted.

- Sworn auditors linked the failure to identify fraud with the auditor's insufficient knowledge of possible fraud, the inability to maintain professionalism and the fact that audit procedures are not structured in such a way as to be able to identify them. As a result, 12 auditors understood that auditing standards should be supplemented in a way that they include more precise guidance on indicators how to detect shadow economy.
- On several occasions, it was mentioned that auditors do not have the resources and motivation to deal with such fraud cases. Answers demonstrated that the professionalism and will of work of the auditor may be affected by the underestimation of auditors salary. It was pointed out that solution to this would be the introduction of audit fees according to the size of the audited company, from which the work of the auditors would be also paid. This was confirmed by carried out analyzes, which indicated that larger audit firms are more experienced when they ask for more money for their services, so they can focus on improving their quality. This suggests that larger audit firms have hitherto been more bolder to ask for a price according to their level, considering it justified for the provision of quality services.
- For companies that do not have mandatory audit limits, it was recommended to establish an internal control environment for their own financial environment by conducting a voluntary audit or review. In this regard, it was suggested that the current review limits should be lower in order to reduce the risks of fraud, as the competence of the experienced accountants and the control of enterprises through the Tax and Customs Board are insufficient.

In conclusion, the author states that the audit process has become more stringent with the years so it has contributed positively to the identification of informal economy. However, in the context of shadow economy, it would be more helpful if more audits and reviews would be carried out in the smaller companies. This would reduce both the potential of businesses to carry out fraud and increase the opportunity to detect fraud through audits. According to the author, the audit service can only be fully qualified if auditors themselves can follow the requirements imposed on them.

KASUTATUD ALLIKATE LOETELU

- Albrecht, R. W., Albrecht, O., Albrecht, C. C., Zimbelman, F. M. (2014). *Fraud Examination*. ISBN: 978-1-305-07914-4. United States of America: Cengage Learning
- Allingham, M. G., Sangmo A. (1972). Income Tax Evasion: A theoretical analysis. – *Journal of Public Economics*, Vol.1. North-Holland Publishing Company: 323-338.
- Audiitorkogu kvaliteedikontrolli kord*. Audiitorkogu. Kättesaadav:
<https://www.auditorkogu.ee/uploads/10.6%20Sisekorrad/2017-0519%20Audiitorkogu%20kvaliteedikontrolli%20kord.pdf> , 20.märts 2018
- Audiitortegevuse seadus*. Riigi Teataja. Kättesaadav:
<https://www.riigiteataja.ee/akt/130122015008>, 20.märts 2018
- Barton Aronson. (2002). *THE ENRON COLLAPSE AND AUDITOR INDEPENDENCE: Why The SEC Should Go Further In Regulating Accounting Firms*. Kättesaadav:
<http://supreme.findlaw.com/legal-commentary/the-enron-collapse-and-auditor-independence.html>, 20.märts 2018
- Budarov, R. (2017). Auditi efektiivsuse suurendamine muutuval audiitorteenuste turul. (Magistritöö). TTÜ Ärikorralduse instituut. Tallinn.
- Cassel, D., Cichy, E. U., (1986). Explaining the Growing Shadow Economy in East and West: A Comparative Systems Approach. – *Comparative Economic Studies*, Vol. 28, No.1. Association for Comparative Economic Studies: 20-41
- Cebula, R. J. (1997). An Empirical Analysis of the Impact of Government Tax and Auditing Policies on the Size of the Underground Economy: The case of the United States, 1973-94. – *American Journal of Economics and Sociology*, Vol.56, No.2. American Journal of Economics and Sociology, Inc.
- Chi, W., Huang, H., Liao, Y., Xie, H. (2009). Mandatory Audit Partner Rotation, Audit Quality, and Market Perception: Evidence from Taiwan. – *Contemporary Accounting Research*, Vol. 26, No. 2. Canadian Academic Accountic Assosiation: 359–91
- Dabla-Norris, E., Feltenstein, A. (2003). *An Analysis of the Underground Economy and Its Macroeconomic Consequences*. *International Monetary Fund*. Kättesaadav:
<https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/An-Analysis-of-the-Underground-Economy-and-its-Macroeconomic-Consequences-16274>, 10.04.2018
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor Size and Audit Quality. – *Journal of Accounting and Economics*, Vol.3. North-Holland Publishing Company: 183-199.
- Dubin, J., Wilde, L., L. (1988). An empirical analysis of federal income tax auditing and compliance. – *National Tax Journal*, Vol. 41, No.1, 61-74.

- Duiverman, S., Nolder, C., (2016). A discussion of “Auditor-client co-production of the audit and the effect on production efficiency” – *Maandblad Voor Accountancy ne bedrijfseconomie*, Vol.9, No.9.
- Feige, L. E. (1989). *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press. Kättesaadav: https://books.google.ee/books?hl=en&lr=&id=CmbKloygryEC&oi=fnd&pg=PP1&ots=arpYDQbiQm&sig=MHQPG3FqboiE1zog_S3FucIsDPo&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 02.aprill 2018
- Fiorio, C., Santoro, A. (2012). *Taxpayer response to an increased probability of audit: some evidence from Italy*. University of Milan. Kättesaadav: https://www.researchgate.net/publication/265427209_TAXPAYER_RESPONSE_TO_AN_INCREASED_PROBABILITY_OF_AUDIT_SOME_EVIDENCE_FROM_ITALY, 12.aprill 2018
- Francis, J. R. (2004). What do we know about audit quality? – *The British Accounting Review*, Vol.36, 345–368
- Goldman, A., Barlev, B. (1974). The auditor-firm conflict of interests: Its implications for independence – *The Accounting Review*, Vol. 49, No. 4. American Accounting Association: 707-718.
- Groveman, H. (1995). How Auditors Can Detect Financial Financial Statement Misstatement. – *Journal of Accountancy*, October Edition.
- Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005). *Uuri ja Kirjuta*. Tallinn: Medicina.
- Iis, S. (2014). Vandeaudiitori roll finantspettuste tuvastamisel. TTÜ Majandusarvestuse instituut. (Magistritöö). Tallinn.
- Järelevalve aastaraamat 2016-2017*. Audiitortegevuse järelevalve nõukogu. Kättesaadav: https://media.voog.com/0000/0041/6835/files/Audiitortegevuse%20j%C3%A4relevalve%20n%C3%B5ukogu_aastaraamat%202016_2017.pdf, 20.märts 2018
- Kilgore, A., Radih, R., Harrison G. (2011). The Relative Importance of Audit Quality Attributes. – *Australian Accounting Review*, Vol.21, No. 58, 3. väljaanne.
- Kuhi, M.(2007). Varimajandus Eestis – *Teemaleht*, Nr 3. Eesti Statistika.
- Lennox, C. (1999). Are large auditors more accurate than small auditors? – *Accounting and Business Research*, Vol. 29, No.3. 217-227.
- Lippert, O., Walker, M. (1997). *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact*. Canada: The Fraser Institute. Kättesaadav: <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/UndergroundEconomy.pdf>, 03.aprill 2018
- Lumiste, A. (2016). Tööjõumaksudest kõrvale hoidmine majutus- ja toitlustussektoris Eestis. (Magistritöö). Tartu Ülikool. Ärijuhtimine.

- Mansouri, A., Pirayesh, R., Salehi, M. (2009). Audit Competence and Audit Quality: Case in Emerging Economy. – *International Journal of Business and Management*. Vol. 4, No.2.
- Müürsepp, R. (2015). *Kui suur on Eesti Varimajandus?* Statistikablogi. Kättesaadav: <https://blog.stat.ee/2015/10/12/kui-suur-on-est-vari-majandus/>, 20.veebruar 2018
- Pedersen, S. (1998). *The Shadow Economy in Western Europe Measurement and Results for Selected Countries*. Rockwool Foundation Research Unit. Kättesaadav: https://www.rockwoolfonden.dk/app/uploads/2015/12/The-Shadow-Economy-in-Western-Europe.-Measurement-and-Results-for-Selected-Countries.study_5-1.pdf, 03.aprill 2018
- Pham, N., Duong, H., Quang, T. (2017). Audit Firm Size, Audit Fee, Audit Reputation and Audit Quality: The Case of Listed Companies in Vietnam. – *Asian Journal of Finance & Accounting*, Vol. 9, No.1. ISSN 1946-052X.
- Quick, R., Turley, S., Willekens, M. (2008). *Auditing, Trust and Governance. Regulation in Europe*. Taylor & Francis e-Library. Kättesaadav: <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9780203936016>, 20.märts 2018
- Raak, J., Thürheimer, U. (2016). Opportunities to improve the measurement of audit quality: a call for collaboration between the profession and academics – *Maandblad Voor Accountancy ne bedrijfseconomie*, Vol.9, No.9.
- Rahvusvaheline auditeerimise standard (Eesti) 200. Sõltumatu audiitori üldised eesmärgid ja läbiviimine kooskõlas rahvusvaheliste auditeerimise standarditega (Eesti)*. Audiitorkogu. Kättesaadav: <https://www.auditorkogu.ee/uploads/ISA-d%20alates%202016-12-15/ISA%20%28EE%29%20200.pdf>, 21.märts 2018
- Rahvusvaheline auditeerimise standard (Eesti) 220. Sõltumatu audiitori üldised eesmärgid ja läbiviimine kooskõlas rahvusvaheliste auditeerimise standarditega (Eesti)*. Audiitorkogu. Kättesaadav: <https://www.auditorkogu.ee/uploads/ISA-d%20alates%202016-12-15/ISA%20%28EE%29%20220.pdf>, 21.märts 2018
- Rahvusvaheline auditeerimise standard (Eesti) 500. Sõltumatu audiitori üldised eesmärgid ja läbiviimine kooskõlas rahvusvaheliste auditeerimise standarditega (Eesti)*. Audiitorkogu. Kättesaadav: <https://www.auditorkogu.ee/uploads/ISA-d%20alates%202016-12-15/ISA%20%28EE%29%20500.pdf>, 21.märts 2018
- Reshaping the audit for the new global economy*. The Association of Chartered Certified Accountants (ACCA). Kättesaadav: <http://www.accaglobal.com/content/dam/acca/global/PDF-technical/audit-publications/pol-af-rtf2.pdf>, 10.märts 2018
- Salehi, M. (2009). Non-Audit Service and Audit Independence: Evidences from Iran. – *International Journal of Business and Management*. Vol. 4, No.2.
- Sauga, A. (2016). *Statistika õpik majanduse ja ärimajanduse üliõpilastele*. Tallinn.

- Schneider, F. (2011). *The Shadow Economy and Shadow Economy Labor Force: What Do We (Not) Know?*(2011) IZA - Institute of Labour Economics, Bonn. Kättesaadav: <ftp://ftp.iza.org/RePEc/Discussionpaper/dp5769.pdf>, 03.aprill 2018
- Shadow Economy Index for the Baltic Countries*. Stockholm School of Economics in Riga(SSE). Kättesaadav: <http://www.sseriga.edu/en/centres/csb/shadow-economy-index-for-baltics/>, 16.04.2018
- Soon, K. (2016). Audiitorettevõtjate hinnangud kvaliteedikontrolli süsteemile Eestis. (Magistritöö). TTÜ Ärikorralduse instituut. Tallinn.
- The Clarified Standards*. IFAC. Kättesaadav: <https://www.iaasb.org/clarity-center/clarified-standards>
- Vandeaudiitori kutsetegevuse standardid, mis kehtivad 15.12.2016 või pärast seda lõppevate perioodide finantsaruannete audititele*. Audiitorkogu. Kättesaadav: <https://www.auditorkogu.ee/est/kutsetegevuse-standardid-1>, 21.märts 2018
- Vandeaudiitori kutse taotlemine*. Audiitorkogu. Kättesaadav: https://www.auditorkogu.ee/uploads/Infomaterjal_vandeaudiitori_kutse%20taotlemine.pdf, 21.märts 2018
- Vandeauditore nimekiri*. Audiitorkogu. Kättesaadav: <https://www.auditorkogu.ee/est/auditoreid>, 23.aprill 2018
- Varimajanduse ja ümbrikupalga varjud püsivad*. Raamatupidaja.ee. Kättesaadav: <http://www.raamatupidaja.ee/uudised/2017/06/12/varimajanduse-ja-umbrikupalga-varjud-pusivad>, 20.aprill 2018
- Varimajandus pöördus ootamatult kasvule*. Äripäev. Kättesaadav: <https://www.aripaev.ee/uudised/2016/05/16/varimajandus-poordus-kasvule>, 20.aprill 2018
- Varimajanduse uuring: kasvama on hakanud ümbrikupalga pooldajate hulk*. Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium. Kättesaadav: <https://www.mkm.ee/et/uudised/varimajanduse-uuring-kasvama-hakanud-umbrikupalga-pooldajate-hulk>, 20.aprill 2018
- Voicu, C. (2012). Economics and “underground” economy theory. – *Theoretical and Applied Economics*, Vol.19, No. 7(572),71-84
- Võrk, A. (2010). *Varimajanduse mõõtmise võimalustest – vastulause*. Praxis. Kättesaadav: <http://praxisestonia.blogspot.com/2010/08/varimajanduse-mootmise-voimalustest.html>, 03.aprill 2018

LISAD

Lisa 1. Küsimustik

1 Kui kaua Te olete töötanud vandeaudiitorina? *

- Alla 1 aasta
- 1-5 aastat
- 6-10 aastat
- üle 10aasta

2 Millise suurusega audiitorbüroos töötate? *

- Audioretevõttes on üks vandeaudiitor
- Audioretevõttes on 2-5 vandeaudiitorit
- Audioretevõttes on üle 5 vandeaudiitori, kuid ei kuulu oma olemuselt suure neliku hulka
- Suure neliku ettevõtte (PwC, Ernst&Young, Deloitte, KPMG)

3 Kuidas suhtuvad auditeeritavad ettevõtted (sh. tööpõhised) auditi töövõttudesse? *

- Audiitorit võetakse kui koostööpartnerit
- Neutraalne hoiak
- Audit kui vastuoluline protsess
- Muu (täpsustada)

4 Millisel määral olete tuvastanud varimajandusele viitavaid riske auditi protseduuride läbiviimisel? *

- Ei ole kokku puutunud varimajandusele viitavate pettustega
- Viimase 3 aasta jooksul on esinenud rohkem varimajandusele viitavat pettust
- Viimase 3 aasta jooksul on esinenud vähem varimajandusele viitavat pettust

Lisa 1. järg

5 Palun märkida, milliste varimajandusele viitavate pettusejuhtumitega olete kokku puutunud? *

	Olen kokku puutunud	Olen tuvastanud viiteid	Ei ole kokku puutunud	Hinnang (mille kaudu tuvastatud; riski suurus)
Sularahatehingud (ümbrikupalk)	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Tulude ülekajastamine	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Tehingute kajastamata jätmine (registreerimata toodang)	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Käibe- ja sotsiaalmaksupettus	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Personali- ja tööjõukulude väärarvestamine (faktiivsed töötajad; kooskõlastamata töötasud jmt)	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Erisoodustuste korrigeerimised	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Kokkumäng ettevõtte töötajate ja juhtkonna seas	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Moonutatud seotud osapoolte tehingud	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Muu	☐	☐	☐	<input type="text"/>

6 Võimaliku varimajanduse tuvastamisel, nimetage peamised meetodid selle hindamiseks. *

- Analüütiliste testide läbiviimine
- Tavapärasest kõrvale kalduvate tehingute täiendav analüüs
- Suhtlemine ettevõtte juhtkonnaga
- Arutelu auditi meeskonnas
- Suhtlemine siseauditoriga
- Suhtlemine varasema auditoriga
- Muu (täpsusta)

Lisa 1. järg

7 Valige põhjused, miks audiitorid ei pruugi tuvastada töövõttudel viiteid varimajandusele? *

- Pettuse riskide hindamine on puudulik, sest puuduvad teadmised pettuste indikaatoritest
- Teadmised on olemas, aga auditi protseduurid ei ole üles ehitatud selliselt, et need võimaldaksid tuvastada pettusi
- Tuvastatakse pettusi, kuid ei julgeta nende kohta arvamust avaldada
- Standardid ei anna vandeauditoreile piisavalt juhiseid
- Muu

8 Palun hinnata, millisel määral mõjutavad auditi kvaliteedi tegurid varimajanduse tuvastamist. *

	Üldse ei mõjuta	1	2	3	4	5	6	7	8	Mõjutab väga	Kommentaar
Auditorbüroo suurus	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Partneri/auditijuhi pühendumus auditi läbiviimisel	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Partneri/auditijuhi teadlikkus kliendi tegevusvaldkonnast	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Kogemustega audititiim	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Suhtlus audititiimi ja kliendi juhtkonna vahel	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Auditorbüroo kogemus	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Partneri ametiaeg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Muude äriteenuste pakkumine	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Kvaliteedikontroll	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>

Lisa 1. järg

9 Järgnevalt on esitatud väiteid auditi kvaliteedi kohta varimajanduse tuvastamisel. Valida sobivaim variant. *

	Ei ole üldse nõus 1	2	3	4	5	6	7	8	Täiesti nõus 9	Palun täpsustada
Auditorid on oma töö jaoks professionaalselt koolitatud ning see tõttu peaks neil olema loomuses hakata vastu survele, mida pettustele suunatud ettevõtted võivad esitada	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Väärkajastamiste risk esineb enne kohustuslikku partneri vahetust ja sellele järgnenud perioodil	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Kui audiitor omab kliendiga võrreldes rohkem teavet auditi töövõtu kohta, võib audiitor kuritarvitada kutsealase skeptitsismi printsiipi, tehes auditi läbiviimisel nt väiksemaid jõupingutusi	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Mainekate auditi büroode poolt auditeeritud raamatupidamine muudab väiksemate firmade finantspositsiooni kindlamaks	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Suured auditi bürood on tõendusmaterjali saamises ning tõlgendamises rohkem kogenumad	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Mida kõrgem on küsitav audititasu, seda kvaliteetsem on pakutav teenus	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Mida rohkem pühendutakse kliendi koostööle, seda efektiivsem on audit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Audiitor võib muutuda pika kliendisuhte vältel vähem hoolikamaks, kasutades vähemtõenäoliselt uuenduslikke meetodeid	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Kvaliteedikontroll tagab auditi büroode kvaliteedi kohta kindluse	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>

10 Mis aitaks Teie hinnangul suurendada vandeaudiitorite kompetentsi varimajanduse tuvastamisel? *

- Regulaarsed koolitused pettuste skeemide ja indikaatorite osas
- IT-alased koolitused
- Praktilised juhtumianalüüsid
- Koostöö siseaudiitorite ja/või kontrollritega
- Pettuseriskide põhjalikum hindamine
- Kutsealase skeptitsismi suurendamine
- Auditeerimise standardite muutmine (varimajandusele viitavate indikaatorite sissetoomine)
- Muu (täpsustada)

Lisa 1. järg

- 11** Kuidas oleks võimalik ka väiksematel firmadel, kes ei jää kohustuslike auditi piirmäärade sisse, kindlustada endale pettusevabam finantsiline keskkond? *

- 12** Kuidas on Teie meelest mõjutanud auditi läbiviimise protsess varimajanduse osakaalu (küsitluses viidatud pettusjuhtumid) tuvastamist?

Lisa 2. Kirjeldav statistika küsimus 8 vastuste põhjal

Kirjeldav statistika Tegur	Aritmeetiline keskmine	Mood	Variatsiooni-kordaja
Audiitorbüroo suurus	3,879	1	7,161
Partneri/auditijuh pühendumus auditi läbiviimisel	7,172	9	4,672
Partneri/auditijuh teadlikkus kliendi tegevusvaldkon-nast	7,707	9	3,053
Kogemustega audititiim	7,897	9	2,901
Suhtlus audititiimi ja kliendi juhtkonna vahel	7,190	9	3,595
Audiitorbüroo kogemus	7,603	9	3,577
Partneri ametiaeg	5,207	5	5,816
Muude äriteenuste pakkumine	4,000	1	5,930
Kvaliteedikontroll	4,414	1	6,913

Lisa 3. Kirjeldav statistika küsimus 9 vastuste põhjal

Kirjeldav statistika Tegur	Aritmeetiline keskmine	Mood	Variatsiooni-kordaja
Audiitorid peaks olema loomuses hakata vastu survele, mida pettustele suunatud ettevõtted võivad esitada	7,276	9	4,659
Väärkajastamiste risk esineb enne kohustuslikku partneri vahetust ja sellele järgnenud perioodil	3,276	1	5,607
Kui audiitor omab kliendiga võrreldes rohkem teavet auditi töövõtu kohta, võib audiitor kuritarvitada kutsealase skeptitsismi printsiipi	3,224	1	6,493
Mainekate audiitorbüroode poolt auditeeritud raamatupidamine muudab väiksemate firmade finantspositsiooni kindlamaks	4,793	1	7,992
Suured audiitorbürood on tõendusmaterjali saamises ning tõlgendamises rohkem kogenumad	4,879	1	8,424
Mida kõrgem on kütisav audititasu, seda kvaliteetsem on pakutav teenus	3,397	1	7,191
Mida rohkem pühendatakse kliendi koostööle, seda efektiivsem on audit	7,293	9	3,369
Audiitor võib muutuda pika kliendisuhte vältel vähem hoolikamaks	5,000	7	6,070
Kvaliteedikontroll tagab audiitorbüroode kvaliteedi kohta kindluse	6,121	7	5,055
Ametiaeg	1,466	1	0,744
Auditibüroo suurus	2,138	1	1,349
Kokkupuude varimajandusega	0,431	0	0,250

Lisa 4. Korrelatsioonimaatriks (küsimus 8)

	Audiitor- büroo suurus	Partneri/- auditijuhi pühendumus auditi läbiviimisel	Partneri/- auditijuhi teadlikkus kliendi tegevusvald- konnast	Kogemustega audititiim	Suhtlus audititiimi ja kliendi juhtkonna vahel	Audiitor- büroo kogemus	Partneri ametiaeg	Muude äriteenu- ste pakkumi- ne	Kvaliteedi- kontroll	Ametiaeg	Audiitor- büroo	Kokkupuude varimajan- dusega
Audiitorbüroo suurus	1											
Partneri/auditijuhi pühendumus auditi läbiviimisel	0,352	1,000										
Partneri/auditijuhi teadlikkus kliendi tegevusvaldkonnast	0,300	0,757	1,000									
Kogemustega audititiim	0,351	0,658	0,703	1,000								
Suhtlus audititiimi ja kliendi juhtkonna vahel	0,326	0,364	0,563	0,658	1,000							
Audiitorbüroo kogemus	0,237	0,386	0,479	0,543	0,481	1,000						
Partneri ametiaeg	0,118	0,269	0,369	0,304	0,310	0,261	1,000					
Muude äriteenuste pakkumine	0,468	0,313	0,214	0,144	0,209	0,217	0,308	1,000				
Kvaliteedikontroll	0,404	0,401	0,298	0,327	0,434	0,372	0,163	0,469	1,000			
Ametiaeg	0,208	0,049	-0,067	-0,073	-0,035	-0,171	-0,276	-0,092	0,057	1,000		
Audiitorbüroo	0,567	0,216	0,084	0,156	0,134	0,035	-0,126	0,173	0,192	0,211	1,000	
Kokkupuude varimajar	0,153	-0,006	0,062	-0,037	-0,218	0,116	0,124	-0,029	-0,037	-0,160	-0,066	1,000

Lisa 5. Korrelatsioonimaatriks (küsimus 9)

Auditõrid on oma tööd jaoks professionaalselt koolitatud ning see tõttu peaks neil olema loomuses hakata vastu survele, mida partnerite suunatud ettevõtteid võivad eestida	Väärkajastamise risk	Väärkajastamise risk esineb enne kohustuslikku partnerit vahetust ja sellele järgnenud perioodil	Kui auditor omab kliendiga võrreldes rohkem teavet auditi tööõitu kohta, võib auditor kurtlanhutada kutsesealse skeptitsismi	Mainekate auditoribüroode poold auditeeritud raamatupidamine muudab väiksemate firmade finantspositsiooni kindlaks	Suured auditoribürood on tõendusmaterjalide saamises ning tõlgendamises kogunud	Mida kõrgem on kustav audititasu, seda kvaliteetsem on pakutav teenus	Mida rohkem on pühendutakse klientidele, seda koostööle, seda efektiivsem on audit	Auditor võib muutuda pika kliendisuhte vältel hoopikamaks, kasutades vähem tõenduslikke meetodeid	Kvaliteedikontroll tagab kvaliteedi kohta kindluse	Ametiaeg	Auditibüroo suurus	Kokkupuude varinajandusega
1	-0,235	1										
Kui auditor omab kli	-0,378	0,472	1									
Mainekate auditorib	-0,108	0,310	0,187	1								
Suured auditoribüro	-0,076	0,204	0,087	0,713	1							
Mida kõrgem on kus	-0,074	0,137	0,190	0,511	0,493	1						
Mida rohkem pühen	0,148	-0,120	-0,157	0,123	0,191	0,151	1					
Auditor võib muutu	0,218	-0,009	0,011	0,005	-0,049	-0,135	0,132	1				
Kvaliteedikontroll ta	0,232	-0,214	-0,427	0,134	0,223	0,193	0,136	-0,114	1			
Ametiaeg	0,118	-0,081	-0,136	-0,053	0,016	-0,112	-0,121	0,050	0,097	1		
Auditibüroo suurus	0,132	-0,014	-0,200	0,447	0,614	0,360	0,203	0,172	0,296	0,215	1	
Kokkupuude varinaj	-0,128	0,031	-0,008	-0,097	-0,084	0,001	0,032	0,000	0,000	-0,270	-0,104	1

Lisa 6. Dispersioonanalüüs (partneri/auditijahi teadlikkus kliendi tegevusvaldkonnast)

Anova: Üks muutuja						
SUMMARY						
<i>Grupid</i>	<i>Arv</i>	<i>Summa</i>	<i>Keskmine</i>	<i>Varieeruvus</i>		
1 audiitor	15	116	7,733	4,781		
2-5 audiitorit	13	97	7,462	1,936		
5-10 audiitorit	9	74	8,222	0,944		
Suur Nelik	11	86	7,818	1,764		
ANOVA						
<i>Varieeruvuse allikas</i>	<i>Hälvete ruutude summa SS</i>	<i>Vabadusastmete arv df</i>	<i>Keskruut MS</i>	<i>F-statistik</i>	<i>Olulisuse tõenäosus</i>	<i>F-statistik</i>
Rühmade vaheline	3,123	3	1,041	0,397	0,756	2,816
Rühmasisene	115,356	44	2,622			
Kokku	118,479	47				

Lisa 7. Dispersioonanalüüs (auditibüroo suurus)

Anova: Üks muutuja						
SUMMARY						
<i>Grupid</i>	<i>Arv</i>	<i>Summa</i>	<i>Keskmine</i>	<i>Varieeruvus</i>		
1 audiitor	25	70	2,800	5,833		
2-5 audiitorit	13	34	2,615	2,590		
5-10 audiitorit	9	48	5,333	4,500		
Suur Nelik	11	73	6,636	4,855		
ANOVA						
<i>Varieeruvuse allikas</i>	<i>Hälvete ruutude summa SS</i>	<i>Vabadusastmete arv df</i>	<i>Keskruut MS</i>	<i>F-statistik</i>	<i>Olulisuse tõenäosus</i>	<i>F-statistik</i>
Rühmade vaheline	152,533	3	50,844	10,741	0,000	2,776
Rühmasisene	255,622	54	4,734			
Kokku	408,155	57				

Lisa 8. Dispersioonanalüüs (kvaliteedikontroll)

Anova: Üks muutuja						
SUMMARY						
<i>Grupid</i>	<i>Arv</i>	<i>Summa</i>	<i>Keskmine</i>	<i>Varieeruvus</i>		
1 audiitor	25	102	4,08	7,327		
2-5 audiitorit	13	52	4	6,833		
5-10 audiitorit	9	42	4,667	9		
Suur Nelik	11	60	5,455	4,673		
ANOVA						
<i>Varieeruvuse allikas</i>	<i>Hälvete ruutude summa SS</i>	<i>Vabadusastmete arv df</i>	<i>Keskruut MS</i>	<i>F-statistik</i>	<i>Olulisuse tõenäosus</i>	<i>F-statistik</i>
Rühmade vaheline	17,502	3	5,834	0,837	0,480	2,776
Rühmasisene	376,567	54	6,973			
Kokku	394,069	57				

Lisa 8. Dispersioonanalüüs (kvaliteedikontroll) järg

Anova: Üks muutuja						
SUMMARY						
<i>Grupid</i>	<i>Arv</i>	<i>Summa</i>	<i>Keskmine</i>	<i>Varieeruvus</i>		
Ametiaeg -10a	42	187	4,45	7,766		
6-10aastat	6	19	3,167	4,167		
10aastat	8	38	4,750	3,071		
alla 5aasta	2	12	6,000	18,000		
ANOVA						
<i>Varieeruvuse allikas</i>	<i>Hälvete ruutude summa SS</i>	<i>Vabadusastmete arv df</i>	<i>Keskruut MS</i>	<i>F-statistik</i>	<i>Olulisuse tõenäosus</i>	<i>F-statistik</i>
Rühmade vaheline	15,331	3	5,110	0,729	0,539	2,776
Rühmasisene	378,738	54	7,014			
Kokku	394,069	57				

Lisa 9. Dispersioonanalüüs (Mida kõrgem on küsitav audititasu, seda kvaliteetsem on pakutav teenus)

Anova: Üks muutuja						
SUMMARY						
<i>Grupid</i>	<i>Arv</i>	<i>Summa</i>	<i>Keskmine</i>	<i>Varieeruvus</i>		
Ametiaeg -10a	43	151	3,512	7,303		
6-10aastat	5	17	3,4	11,3		
10aastat	8	27	3,375	6,554		
alla 5aasta	2	2	1	0		
ANOVA						
<i>Varieeruvuse allikas</i>	<i>Hälvete ruutude summa SS</i>	<i>Vabadusastmete arv df</i>	<i>Keskruut MS</i>	<i>F-statistik</i>	<i>Olulisuse tõenäosus</i>	<i>F-statistik</i>
Rühmade vaheline	12,060	3	4,020	0,546	0,653	2,776
Rühmasisene	397,819	54	7,367			
Kokku	409,879	57				

Lisa 9. Dispersioonanalüüs (Mida kõrgem on küsitav audititasu, seda kvaliteetsem on pakutav teenus) järg

Anova: Üks muutuja						
SUMMARY						
<i>Grupid</i>	<i>Arv</i>	<i>Summa</i>	<i>Keskmine</i>	<i>Varieeruvus</i>		
1 audiitor	24	55	2,292	3,781		
2-5 audiitorit	13	48	3,692	8,564		
5-10 audiitorit	10	42	4,2	9,956		
Suur Nelik	11	52	4,727	7,418		
ANOVA						
<i>Varieeruvuse allikas</i>	<i>Hälvete ruutude summa SS</i>	<i>Vabadus-astmete arv df</i>	<i>Keskruut MS</i>	<i>F-statistik</i>	<i>Ohulisuse tõenäosus</i>	<i>F-statistik</i>
Rühmade vaheline	56,370	3	18,790	2,870	0,045	2,776
Rühmasisene	353,509	54	6,546			
Total	409,879	57				